

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:33
sssjournal.com

pp.1977-1996
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 04/03/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 24/04/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 24.04.2019

18.YÜZYIL OSMANLI DONANMASINDA KAPTAN PAŞALIK

THE CAPTAIN PASCUS IN THE OTTOMAN NAVY IN THE 18TH CENTURY

Doktora Öğrencisi, Mehmet TAŞ

Dr.Muhammet Nuri TUNÇ

MEB, Adıyaman Milli Eğitim Müdürlüğü, mu.nu.tunc@gmail.com Adıyaman/TÜRKİYE
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-6758>

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.j.1403>

Reference : Taş, M. & Tunç, M. N. (2019). "18.Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kaptan Paşalık", International Social Sciences Studies Journal, 5(33): 1977-1996.

ÖZ

Osmanlı donanması, çağının en etkili donanmalarından biri olarak Osmanlı Devleti'nin büyüyen gelişmesinde önemli roller üstlenmişti. Açık deniz ve nehir filoları sayesinde hem fetih hareketlerini kolaylaştırmış, hem de İstanbul'un eşya ve yiyecek malzemeleriyle beslenmesinde önemli roller oynamıştı. Daha kuruluş döneminde temelleri atılan Osmanlı donanması Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) gücünün doruk noktasına çıkmıştı.

Osmanlı donanması kurumsallaşmış bir yapı görünümündeydi. Kendine ait tersaneleri, kanunları, personel rejimi finansman kaynakları vardı. Sefer zamanı Mart ayı iken seferden dönüş zamanı ise Kasım ayıydı. Sefere çıkışı ve dönüşü her kurumsallaşmış donanma gibi törenler eşliğinde gerçekleşmekteydi. Padişahların da hazır buldukları bu törenler donanmanın devlet erkânı arasında işgal ettiği önemi göstermekteydi.

Kaptan Paşa, Osmanlı donanmasının baş amirali ya da asıl kumandanıydı. Donanmanın sevk ve idaresi ile Kaptan Paşa eyaletinin yönetimi ona aitti. Onun emri altında çalışan alt düzey bir çok kaptan bulunmaktaydı. Osmanlı Kaptan Paşaları Avrupa donanmalarının birçoğunda olduğunun aksine soylu değillerdi. Kaptan olmak için soylu bir aileye mensup olmaları gerekmiyordu.

18.yüzyıl Osmanlı donanması için önemi olan bir yüzyıldır. Hem kalyon çağında geçilmiş hem de Akdeniz'de sadece Akdeniz ülkelerinin değil Kuzey Avrupa ülkelerine ait donanmaların da etkinliği artmıştır. Özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra burası büyük devletlerin güç mücadelesi yaptıkları bir alan haline gelmiştir. Bu Osmanlı donanmasının önemini artırmıştı.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı donanması, Kaptan Paşa,18.yüzyıl, Osmanlı Devleti, Akdeniz

ABSTRACT

The Ottoman navy, as one of the most influential navies of its age, had important roles in the growth and development of the Ottoman Empire. Thanks to the open sea and river fleets, it facilitated the movements of conquest and played an important role in the feeding of Istanbul's goods and food materials. The Ottoman navy Suleiman the Magnificent (1520-1566), whose foundations were laid during the foundation period, had reached its peak.

The Ottoman navy was an institutionalized structure. Its own shipyards, laws, personnel regime were the sources of financing. His expedition and return were realized with ceremonies such as every institutionalized navy. These ceremonies where the sultans were present showed the importance that the navy occupied between the state officials.

Kaptan Pasha was the chief admiral or principal commander of the Ottoman navy. The administration and administration of the reunification and the administration of Kaptan Pasa province belonged to him. Under his command were many lower-level captains. The Ottoman Captain Pashas were no longer noble in most of the European fleets. They didn't have to belong to a noble family to become captain.

The 18th century is a century of importance for the Ottoman navy. It is not only the Mediterranean countries but also the countries of the Northern European countries. This increased the importance of the Ottoman navy.

Keywords: Ottoman navy, Kaptan Pasha, 18th century, Ottoman Empire, Mediterranean

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Venedik ya da Cenevizliler gibi bir deniz imparatorluğu değildi. Esasında onu kuran Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş karacı bir toplumdur. Buna rağmen daha Yıldırım Beyazıt (1389-1402) döneminde Gelibolu'da kendi donanmalarını inşa etmeye koyulmuşlar daha sonra Çelebi Mehmet (1413-1420) döneminde ise Akdeniz'in en büyük deniz gücü Venediklilere kafa tutabilecek bir düzeye erişmişlerdir.1453 yılında İstanbul'un fethinde mühim roller üstlenen Osmanlı donanması fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminde Kırım'da bulunan Kefe'yi fethederek ilk deniz aşırı seferini gerçekleştirmiştir.

II. Beyazıt döneminde Osmanlı donanması yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeniden yapılandırma faaliyeti 1502 sonbaharında başlamıştır. Yapılandırma faaliyeti bütünüyle yeni gemilerin inşası yanında bazı büyük gemilerin parçalarına ayrılması ya da bu gemilerin malzemelerinin yeni gemilerde kullanılması suretiyle gerçekleşmişti. Parçalarına ayrılan gemilerden temin edilen malzemeler bir taraftan hafif kadırgalar diğer taraftan ise ağır kadırgaların inşa edilmesinde kullanılıyordu. Bu çabalar sadece çok amaçlı deniz operasyonlarını gerçekleştirmeye imkân verecek gemileri üretmek için değil aynı zamanda ele geçirilmesi hem daha zor, hem daha hafif olduğu için yakalanma olasılığı en düşük ve hem de manevra yeteneği daha yüksek gemiler vücuda getirmek içindi. Onun bu çabaları sonucunda yenilenen Osmanlı donanması Kanuni Sultan Süleyman (1520/1566) döneminde birçok başarılı sefer ve fetih faaliyetine imza attı. Ayrıca İspanya'dan Müslüman ve Yahudilerin nakliyesi faaliyetini de gerçekleştirdi.¹

II. Beyazıt'ın deniz stratejisi daha sonra oğlu I. Selim tarafından da yürütülmüştür. Yavuz Sultan Selim, Anadolu'nun geleceğini tehdit eden Şii tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra pek çok gemi inşasına elverişli bir Tersane-i Amire'nin kurulması için Piri Mehmet Paşa'ya emirler vererek Kasım Paşa'da Haliç Tersanesini inşa ettirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı bahriyesi, her alanda Avrupa'nın denizci devletlerinden daha üstün bir duruma gelmiş, özellikle Barbaros Hayrettin Paşa, Turgut Reis, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi denizcilerin tecrübelerinden faydalanılmış ve neticede Kızıldeniz ve Akdeniz birer Türk gölü haline getirilmiştir. Bu dönemde Barbaros Hayrettin Paşa, Cezayir beylerbeyi olarak Kaptan Paşalık görevine getirilmiştir. Böylece Kaptan Paşalık zamanla merkezi idarenin en önemli ve nüfuzlu mevkilerden biri haline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi, coğrafi keşiflerle Kızıldeniz'e sızan Portekizlilerin bu ülke üzerindeki tehditlerine son vermiştir. Yavuz Sultan Selim, Kızıldeniz'de donanma kurarak Hindistan'ı ve Hint deniz yolunu Avrupalılardan kurtarmak ve dolayısıyla okyanuslara hâkim olmak teşebbüslerine başladı. Yavuz Sultan Selim Mısır'da iken, Piri Reis kendisine Hindistan ve Çin haritalarını göstermiş ve bu mühim mesele ile meşgul olmuştu. Onun kısa süren saltanat ömrü, denizcilikteki hamlelerini oğlu olan Kanuni Sultan Süleyman'a bırakmasına neden olmuştur.²

Türk denizciliğine altın çağını yaşatan Barbaros Hayrettin Paşa, 1534 yılında fiilen başladığı yeni görevinde on iki yıl kalarak pek çok büyük ve önemli seferler yapmış birçok zaferler kazanmıştır. Bu zaferlerin en büyüğü ise 1538 tarihli Preveze Deniz Savaşı'dır.³ Barbaros Hayrettin Paşa'nın Preveze Deniz Zaferi'ni kazandığı sırasında başka bir Türk filosu Hadım Süleyman Paşa kumandasında Hindistan'da Diu Kalesi'ni kuşatmaktaydı. Kanuni'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Selim zamanında Türk donanması hâlâ Akdeniz'de hâkim bulunuyordu. Bu hâkimiyet öyle bir şekil almıştı ki Akdeniz'in Hıristiyan millet ve devletleri, Türklerin denizde yenilmez olduğu kanaatine varmışlardı. Özellikle Kıbrıs'ın 1571'de fethi ve bu arada meydana gelen İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlıların yenilmesinden sonra Kaptan Paşalık makamına getirilen Kılıç Ali Paşa'nın 16 yıl süren Kaptan-ı Deryalığı sırasında Türk denizciliği en yüksek seviyesine çıkmıştır.

¹ Palmira Brummet, **Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy In The Age Of Discovery**, State University Of New York Press, New York, 1994,s.92

² Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Cilt: 1-2, 7. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 110

³ Tarihçi Daniel Goffman, bu zaferi Osmanlı donanması için dönem noktası olarak görür. Buna göre bu savaştan önce Osmanlı donanması, kara ordusunun sefer sırasında ikmal, nakliye ve takviyesi için kullanılırken bu zaferden sonra rollerde bariz biçimde değişmelere tesadüf edilir. Bu tarihten sonra Osmanlı kara birliklerinin görevi, Doğu Akdeniz kıyılarında Osmanlı donanmasının önündeki engelleri kaldırmaktır. Ordunun görevi sadece yerel ayaklanmaları bastırmak ya da kaleler fethetmek değil aynı zamanda esas üssünden çok uzaklaşmış olan donanmanın yiyecek ve mühimmat ihtiyacını karşılamaktır. (Bkz: Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çeviri: Ülkün Tansel, 4. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 183-186)

17.yüzyılda Venediklilerle yapılan Girit savaşları (1645-1669) Osmanlı donanmasında kadirga ekolünden kalyon ekolüne geçme tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Çünkü kalyonların ağırlıklı yer tuttuğu Venedik donanması, hem denizlerde üstünlük sağlıyor hem de Çanakkale Boğazı'nı kuşatarak İstanbul'u tehdit ediyordu. Avrupalı toplumlar, Coğrafi Keşifler çağında kalyonlardan geniş ölçüde yararlanmışlar, donanma yapılarını bu geminin ihtiyaç duyduğu iş gücü ve malzeme cinsine göre yeniden örgütlemişlerdi. Bu yüzyılda Kaptan Paşa olan Mezemorta Hüseyin Paşa döneminde kalyona geçiş konusunda devlet erkani ikna olmuş ve 1701 Bahriye Kanunnamesiyle kesin biçimde bu geçiş gerçekleşmiştir. Bütün bu gelişmelerin en fazla etkilediği kurum donanmanın yönetim merkezi olan Kaptan Paşalık idi.

2. KAPTAN PAŞA KAVRAMI

Osmanlılarda deniz kuvvetlerinin başı ve Cezayir-i Bahri Sefid eyaletinin yöneticisine Kaptan Paşa ya da Kaptan-ı Derya denmekteydi. İtalyanca "Capitan "dan gelen kaptan kelimesi 15.yüzyıl ortalarından itibaren donanma kumandanı için de kullanılmaya başlanmıştır.⁴Katip Çelebi'ye göre Türk milleti Anadolu'yu fethedip deniz seferleriyle ilgilenmeye başladıklarında gemi ve deniz işleriyle ilgili deyim ve isimlerin bazısını İspanyol, bazısını İtalyan ve bazısını da Rumlardan almışlardır.⁵Kaptan sözcüğü de yabancı milletlerden alınan bir sözcük olup Osmanlı idare hiyerarşisinde önce beyler beyi olarak daha sonra ise vezir statüsünde kendine yer bulmuş donanmanın artan önemiyle de orantılı biçimde bazen Kaptan Paşalar sadrazam olarak atanmışlardır. Örneğin 1629'da vefat eden Halil Paşa ile 1770 Çeşme Baskınından sonra yıldızı parlayan Cezayirli Gazi Hasan Paşa Kaptan Paşalıktan sadrazamlığa terfi etmişlerdir.

Kaptan Paşaların teorik olarak mutlaka denizcilikten yetişmeleri şart olmayıp eyalet valilerinden ve kubbe vezirlerinden herhangi bir vezirin de Kaptan Paşa olarak atanması mümkündür.⁶ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar* isimli eserinde bu durumu kabul etmekte ancak Kaptan Paşa'nın korsan kökenli olmaması halinde deniz işlerinde ve deniz savaşlarında onun korsan kökenli denizcilere danışmasını tavsiye etmektedir.⁷ Müezzinzade Ali Paşa (1568-1571) Yeniçeri Ağalığından, Derviş Mehmet Paşa (1606) bostancıbaşılıktan, Köse Ali Paşa (1658-1660) sadaret kaymakamlığından, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1661-1666) ise Diyarbakır beylerbeyliğinden Kaptan Paşalığa atanmışlardır.⁸1701 tarihli Bahriye Kanunnamesi ile "*dakayık-ı merakib-ü sefayine vakıf*" ve "*fenn-i deryada mahir*" kaptan ve reislerin donanmaya atanmaları kararlaştırılmış ise de⁹ bu her zaman mümkün olmamıştır.1770 Çeşme Baskını'nda yaşananlar bu konuda sadece donanma taktikleri, denizcilik bilimi ve savaş stratejilerinde değil coğrafya biliminde de büyük bir eksikliğin yaşandığını ortaya koymuştur. Ancak Kaptan Paşaların atanmasında özellikle "*fenn-i derya*"da mahir olmaları 18.yüzyılda sıkça üzerinde durulan bir konu olmuştur. Mesela 1145'te (1732/1733) Kaptan Paşa olan Canım Hoca Mehmet Paşa'ya Karadeniz'e hareket ederek korsanları yok etmesi için gönderilen bir hükümde kendisine; "*...namdar ve şecaat şiarı olduğundan maada fenn-i deryada maharet-i tammın mucerreb ve musammem olmağla*"¹⁰ şeklinde hitap edilmekte ve Kaptan Paşalıkta yiğitlikten hemen sonra onun bu alandaki denizcilik bilgisine atıf yapılmaktadır.

Padişahların Tersane-i Amire'yi teftişi ya da inşası tamamlanan gemilerin denize indirilmesi törenlerinde, sadrazamın takdim ettiği ata binerek Tersane-i Amire'yi dolaşması ve sadrazam ile Kaptan Paşa'nın sedefli asa ile padişahın önünden yürüyerek ona mihmandarlık etmeleri kanun gereği idi. Kaptan Paşalar padişah adına ve hesabına yönetim, atama, donatım, sefer ya da Tersane işlerini idare ederlerdi. Önce sadrazama sonra ise padişaha karşı sorumlu olup göreve gelmeleri ve gitmeleri padişah fermanıyla olurdu.

Kaptan Paşaların göreve atanmaları ve sefere çıkışları merasimler eşliğinde gerçekleşirdi.18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19.yüzyılın başlarında Kaptan Paşalığa atanacak kişi Bab-ı Aliye davet olunup kendisine sadrazam huzurunda Kaptan Paşalığa tayin edildiğine dair ferman okunur bunun ardından kendisine kürk giydirilir ve sonra bir alayla Tersane-i Amire'ye gidip orada tören yapılırdı.¹¹Donanma sefere çıkarken ve dönüşte Kaptan Paşa, Yalı Köşkü'nde padişah tarafından kabul edilir, kendisine hediyeler verilir ve hilat giydirilirdi. Kaptan Paşa'nın donanmada yardımcısı Tersane kethüdası iken Tersane işleri için Tersane

⁴ İdris, Bostan, Osmanlılar ve Deniz, Küre Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 69

⁵ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*, Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1980, s. 213

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 415

⁷ Katip Çelebi, a. g. e., s. 246

⁸ İdris Bostan, a. g. e., s. 71

⁹ İdris Bostan, a. g. e., s. 186

¹⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.139.0117

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., s. 418

ağasıydı. Kendisi donanma ile denize açıldığı zaman Paşa baştardasına biner ayrıca bir yedek baştarda kendine eşlik ederdi.¹²

Kaptan Paşalara sadece padişah ve önde gelen devlet adamlarından değil iki ülke arasındaki dostane ilişkilere katkı sunan hizmetlerinden dolayı komşu devletlerin hükümdarlarından da hediyeler gelirdi. Örneğin 18 yüzyılda Rus çarı tarafından Kaptan Paşa'ya verildiği anlaşılan ancak hangi Kaptan Paşa'ya verildiği anlaşılmayan bir belgede bu hediyeler şu şekildeydi;

- 4 adet billur ve yaldızlı pirinç ile işlenmiş büyük iğne
- 1 adet billur ve yaldızlı pirinç ile işlenmiş 16 şamdanlı büyük avize
- 1 adet billur ve yaldızlı pirinç ile işlenmiş kandil
- 12 adet yaldızlı ve gülgün billurdan kâse
- 12 adet yaldızlı ve gülgün billurdan ibrik ile birlikte leğen
- 12 adet sade nargile şişesi
- 12 adet yaldızlı billurdan kase ve tabak
- 1 adet saf samur kürk
- 1 adet büyük gümüş şamdan¹³

Kaptan Paşa'nın yerine kaptanlığa ait işleri görmesi için vekil olarak atanan kimseler vardı. Kaptan Paşa vekili olarak hitap edilen bu kimselerin Tersane kethüdasından farklı olduğu ve görevlerinin iş yoğunluğu, hastalık, azil ya da ölüm gibi zorunlu durumlarda Kaptan Paşa'nın vekili olarak onun işlerini yürütmek olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Evasıt Cemaziyülevvel 1143'te (Kasım/Aralık 1730) kendisine "Kaptan Paşa vekili Hüseyin" olarak hitap edilen kişiden istenen husus, Akdeniz'de mevcut olan korsan mahallerini araştırması ve tehlikeli olan yerlerde tüccar gemilerinin güven içinde gidip gelmelerini temin etmektir.¹⁴Bu kişiler genelde "Ümera-yi Derya" olarak nitelenen ve Cezayir-i Bahri Sefid Eyaleti'nde sancak beyi olmak yanında kendi inşa ettirdiği kalyonlarla savaşa katılan derya beylerinden olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

Kaptan Paşaların sorumlulukları büyük olduğundan ihmal, gevşeklik, bilgisizlik ya da tecrübesizlik nedeni ile yaptıkları hatalar sebebiyle hayatını kaybeden bazı Kaptan Paşa örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Ekim 1761'de Tersane-i Amire'de inşa olunan donanma, Akdeniz'de bulunan İstanköy'e geldiğinde Kapudane-i Hümayun olarak isimlendirilen yeşil kıçlı büyük kalyonda bulunan esirler, gemi personelinin cuma namazı için adaya çıkmalarından yararlanarak geminin halatlarını kesip yelkenlerini açarak Malta Adası'na firar ettiklerinde Kaptan Paşa ve diğer mürettebat bunların peşine düşmüşler ancak havanın da firarilerin lehine olması nedeniyle onları yakalamaları mümkün olmamıştı. Bu bilginin padişaha ulaşması üzerine kalyonu boş bırakıp esirlerin kaçmasına sebep olduğu ve kalyonun düşman eline geçmesine yol açtıkları gerekçesiyle hem kalyonun kaptanı olan kişi hem de donanma komutanı olan Abdülkerim Paşa idam edilmişlerdi.¹⁶8 Ocak 1767 tarihli diğer bir örnekte ise Tersane-i Amire'den Akdeniz'e gönderilen bir kalyon, Bahçekapısı ile Galata arasında lenger atmış beklerken içinde yangın çıkmış daha sonra bu yangının etkisiyle kalafat yerine bağlı beş adet şayka gemisine sıçramış sonra bunlar denize açılmışlar ancak bunlardan birisi Tersane Bahçesi olarak bilinen Aynalıkavak Sarayı'nda bulunan Kafesli Harem köşkünü tutuşturarak onun yanmasına sebep olmuştu. Neticede bunlara sebep olan kalyonu boş bıraktıkları iddiasıyla kalyonun kaptanı olan Çunkar Kaptan ile Kaptan Paşa olan Tosun Mehmet Paşa idam edilmişlerdi.¹⁷

Azledilen Kaptan Paşaların eğer kusurları nedeniyle veya zimmet borçları olduğu halde görevden alınır ya da ölürlerse mallarına devletçe el konulurdu. Menkul, gayri menkul ve üçüncü kişilerdeki alacakları, devlete olan borçları tahsil edilmek amacıyla defter haline getirilip haczedilirdi. Bunun için özel mübaşir görevlendirilir, mahalli kamu görevlilerine bu mübaşire yardımcı olmaları emredilir ve en sonunda

¹² İdris Bostan, a. g. e., s. 72-73

¹³ BOA.HAT.00065.02833.00001

¹⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.138.0014

¹⁵ "Ümera-yi deryadan olub hâlâ Kapudan Paşa vekili olan Süleyman dame ikbalühüye hüküm ki" (BOA.A.DVNS.MHM.d.144.0023)

¹⁶ Münir Aktepe, *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*, II. A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2366, İstanbul, 1978, s. 46

¹⁷ Münir Aktepe, a. g. e., s. 94-95

toplanan para, menkul ve gayri menkul eşyaların kadı huzurunda defteri tutularak mühürlenmek suretiyle İstanbul'a ulaşması sağlanırdı.18.yüzyılda 1714 yılından 1736 yılına kadar farklı zaman aralıklarıyla üç defa Kaptan Paşalık yapıp 1741 yılına vefat eden Canım Hoca Mehmet Paşa malları haczedilen Kaptan Paşalara bir örnektir. Kendisi 1699 Karlofça Anlaşması'ndan sonra 1715'te Venediklilerle yapılan savaşlarda Navarin, Modon, Anapoli, İstendil, Koron ve İğne Ada'yı geri alıp 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Karadeniz'de başarılı hizmetler vermiş bir isimdir.¹⁸1736-1739 Osmanlı-Rus savaşı sürerken Kefe'den izinsiz ayrıldığı gerekçesiyle¹⁹ görevden alınarak mallarının haczedilmesine karar verildi. İlk görevden alındığı tarihler olan Evail Safer 1129'da (Ocak/Şubat 1717) kendisine yöneltilen suçlama Donanma-yi Hümayun'un yönetiminde gevşeklik göstererek beytülmalî zarara uğratmak, iki kalyonun batmasına sebebiyet vermek, ele geçirilen ganimetleri bölüşmekte adil davranmamak, derya kaptanları ile gemi zabitlerini aşağılamak ve sebepsiz yere onlara karşı kötü konuşmaktır.²⁰Daha sonra bunlara yeni suçlamalar eklendi. Donanma Korintos Boğazı'nda iken ele geçirilen bir Venedik kalyonunda bulunan 800 kese altın, 4000 kantar peksimet, 8.000 tüfek ve 203 esirin Canım Hoca Mehmet Paşa tarafından el konulup zimmete geçirildiği iddiası bunlardan bazılarıydı.²¹

Görevden alındıktan sonra onun Anabolu ve diğer adalardan aldığı 200 kadar esiri yüksek fiyatlarla Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Ocakları halkına sattığı bildirilerek bu satıştan İstanbul'da bulunan bir tercüman olan Konstantin'in haberi olduğu bu sebeple de bu kişiden onun satmış olduğu esirlerin ne türler esirler olduğu ve kaç liraya satıldığı konusunda bilgi alınması amacıyla Kaptan Paşa ve Kaptan Paşa vekili tarafından görevlendirilecek mübaşir vasıtasıyla onun hapsedilmesi istendi.²² Evahir Rebiyülevvel 1129'da (Şubat/Mart 1717) Kaptan Paşa olan İbrahim Paşa'ya Büyük Değirmenlik'te yaşamakta bulunan Canım Hoca Mehmet Paşa'nın üç kardeşinin ona ait para ve eşyaları sakladığı şüphesiyle hapsedilmesi emredildi.²³Ayrıca kalyon kaptanlarından Ali Kaptan aracılığıyla, Mısır'da bezirganlık yapmak istediği ve bu kişiye yüklü miktarda para verdiği iddia edilerek bu kişinin de bilgi alınması amacıyla hapsedilmesi emredildi. Onun Sakız Adası'nda yaşayan İstrati ve Corci isimli gayri Müslimlerde 60.000 altın parası olduğu, kız kardeşinin oğlu Karol Kaptan'da para ve malları bulunduğu ileri sürüldü.²⁴Yine Sakız Adası'nda yaşadığı anlaşılan Canım Hoca Mehmet Paşa'nın oğlu Bekir'in, babasına ait 450 kese akçeyi zeytin testileri

¹⁸ Meltem Aydın, "Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmet Paşa," **Bilig**, Sayı 77, Bahar 2016, s. 32-33

¹⁹ "Derya kapudanı olan Vezir Canım Hoca Mehmet Paşa'dan sadakat ve istikamet ve emr-i hümayunuma kemâl mertebe inkıyad ve itaat melhuz-ı tabi-i hümayunum iken ve Moskov keferesinin Azak Denizi'nde sağır ve kebir sefayin keşidesi olub müterassıd vakt arz ve i'sal-i hasarata cesaret fikr-i fâsîdinde olduğu ol tarafta gidüb gelenlerin ihbarlarıyla reside-i sem'i hümayunum olduğundan maada Kırım Hanı ve kendü tarafından varid olan kağıtlarda dahi Moskov keferesinin ber-vech-i tahrir ol taraflarda sefayin-i kesire ile...emr-i hümayunum dahi olmuşken mumaileyh adem-i itaat ile Kefe'den...ve sonradan Kırım'a vasil olmuş kalyoncu askerimi dahi Kırım Adası'nda bırakub Donanma-yi Hümayunum askerinin müteferrikasına tasaddi ve cüret eylediğinden maada öteden beru câri olan kuyud-ı kadimeye mugayir bila izn Donanma-yi Hümayunum askerinin avdet eylediğinden nâşi..." (BOA.A.DVNS.MHM.d.144.0022)

²⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0103

²¹ "...Kapudan-ı Sabık Canım Hoca Mehmet Paşa'nın bundan akdem Donanma-yi Hümayunum'la ve Korint Boğazı'nda iken Venedik keferesi kalyonlarından bir kalyon-ı melaini kendilerinin ve donanma-yi menhuseleri kıyasıyla Donanma-yi Hümayunum kalyonları arasına girip ahz olunduktan kalyon-ı mezbur derununda olan sekiz yüz kiselik altın ve dört bin kantar peksimed ve sekiz bin tüfenk ve iki yüz üç re's esirler ahz ve ihtilas olunub ve mezkur akçeler ekseri merkum Canım Hoca'nın etba'ından hâlâ kalyon kapudanı olan Mehmet Hoca'da olduğu Donanma-yi Hümayunum'da bulunan muayyen ve mu'temed kimesneler haber virüb zikr olunan altın ve tüfenk ve esirler miri için ahz u kabz olunmak ferman olub ve husus-ı mezkur için mübaşir tayin ve irsal olunmuştur.

(BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0105)

²² "...sabıka kapudan olan Canım Hoca Mehmet Paşa bundan akdem Anabolu'da adalarda ağır baha ile Cezayir ve Tunus ve Trablusgarb ocakları halkına iki yüz miktarı üsara fûruht idüb ve bu keyfiyet hâlâ İstanbul'da olan Konstantin tercümanın ma'lumu olmağla imdi sen ki vezir-i müşarunileyhsin. Emr-i şerifim vusulünde mübaşir tayin olunan marifetiyle mesfur Konstantin tercümanı hüküman kavlı...ile sual ve ahz ve habs ve vech-i meşruh üzere mezkur Mehmet Paşa'nın zikr olunan ocaklar halkına fûruht eylediği üsara ne makule esirlerdir ve ne miktar akçeye ve kimlere fûruht eylemiştir.İktizası üzere sual ve iktiza iderse tehdid ile tercüman-ı mesfur söyledü gereği gibi tahsil ıtıl'a eyledükten sonra hakikat-ı hâli sıhhati üzere derdevletmedarıma il'lam ve eğer tercüman-ı mesfur bu maddeyi sıhhati üzere haber virmez ise kendüsünü Edirne'ye ihzar eylesün..."

(BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0104)

²³ "Sabıka kapudan olan Canım hoca Mehmet Paşa'nın bilcümle nukud ve emval eşyası miri için ahz u kabz olunmak fermanım olub ve mezkur Mehmet Paşa'nın Büyük Değirmenlik'te sakin Patrakı ve Takrakı? ve nam üç nefer karındaş zımmiler marifetiyle nice yerde eşyası olduğu zahir olmağla imdi sen ki vezir-i müşarün ileyhsin. Emr-i şerifim vusulünde husus-ı mezbur için mübaşir tayin olunan marifetiyle mesfurdan üç nefer zımmileri alâ eyyi hâlin ahz ve ele getürdüb muhkem habs ve vech-i meşruh üzere kapudan-ı sabık mezkur Mehmet Paşa mesfurların marifetleriyle vaz' eyledüğü eşya ne mahaldir,gereği gibi teftiş ve tafahhus ve mesfurları istintak ve zuhura gelen emval ve eşyayı marifet-i şer'le ve mübaşir-i merkum marifetiyle tahrir ve defter ve miri için ahz u kabz ve mümzi ve mahtum defteriyle keyfiyet hal-i sıhhati üzere derdevletmedarıma arz ve il'lam eylemen bâbında yazılmıştır."(BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0104)

²⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0104

içinde İstanbul'a gönderdiği haberi ortaya atıldı.²⁵Onunla bağlantılı olduğu düşünülen ve İstanbul'da yaşayan Şekercioğlu Kemal isminde bir Yahudi tüccar, Canım Hoca Mehmet Paşa'nın mallarının yerini söylemesi için hapsedildi.²⁶Bununla da yetinilmeyerek onun Sakız Adası sakinlerinden Hacı Mustafa isimli kimseye arazi alması için 30 kese ve Hacı Mustafa'nın oğluna 20 keseden toplam 50 kese akçe verdiği ve bunların da tahsili için bu şahısların Sakız Adası'nda hapsedilmeleri istendi.²⁷

Bu örnekler Kaptan Paşaların sahibi oldukları serveti bir fermanla nasıl kolayca kaybedebildiklerini göstermektedir. İşin doğrusu Kaptan Paşaların maruz kaldıkları bu müsadere işlemi sadece onlara mahsus bir işlem olmayıp sadrazam, vezir, vali, defterdar, şeyhülislam, sancak beyi gibi diğer devlet görevlilerini de kapsayan bir uygulama idi. Örneğin Evail Cemaziyülahır 1148'de (Ekim/Kasım 1735) yeniden Kaptan Paşalık görevine atanmış olan Canım Hoca Mehmet Paşa'dan Midilli Adası nazırı olan İbrahim'in ölümü üzerine devlete olan borcu nedeniyle tüm mal ve eşyasına el koyması istenmişti.²⁸Bu uygulama kamu görevlileri ve onların ilişki içinde buldukları kimselere sadakat ve istikamet üzere hizmet etmeleri gereken merci olan devletin sahibi bulunan padişahı hatırlatıyor, servet ve nüfuzlarına güvenerek buldukları makamlarda küçük birer padişah haline gelmelerini önüyor padişah'tan en alttaki kamu görevlisine uzanan güç hiyerarşisinde onlara yerlerini anımsatıyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminde Çandarlı Halil Paşa'nın mallarının müsadere edilmesi ile başlayan bu uygulamanın merkezi otoriteyi güçlendirmede bir enstrüman olarak kullanıldığı ve Kaptan Paşaların da bu uygulamadan etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Bütün Osmanlı donanmasının baş amirali ve komutanı olan Kaptan Paşaların dışında nehir donanmalarına kumandanlık eden başka donama kaptanları da vardı. Tuna Donanması Kaptanı, Şat Kaptanı, Fırat Kaptanı ya da Nil Kaptanı bunların başında geliyordu. Bunlar da Kaptan Paşa'nın emrinde olmakla birlikte görev sahaları buldukları nehirler sınırlıydı. Sefer zamanı geldiğinde Akdeniz'e çıkan asıl Osmanlı donanmasına iltihak etmek gibi bir görevleri olmayıp buldukları nehirlerin güvenliğini sağlamak ya da Osmanlı kara ordusunun nehir yoluyla ağırlıklarını taşımak, orduyu asker ve mühimmat ile takviye etmek ya da Belgrat ve Bağdat kalelerinin kuşatılmasında olduğu gibi nehir yoluyla kara ordusunun kuşatmasını tamamlayarak fethi kolaylaştırmak onların asli görevleriydi. Örneğin Ramazan 1103'te (Mayıs/Haziran 1692) Tuna kaptanı Ali Paşa'dan kara ordusu sefere çıkmadan önce zahire ve cephanesini Belgrat'ta toplaması istenmişti. Zahire, Kili ve Akkırman tarafından gelmesi gerekirken mevcut zahirenin Belgrat muhafızlarına dahi yetecek miktarda olmadığına işitilmesi üzerine zahirenin zamanında toplanamaması halinde; "*guzat-ı serhaddin zaruret ve muzayakalarına bais ve emr-i azimin tehirine illet olacak olursa*" başkalarına ibret olacak biçimde Ali Paşa'nın cezalandırılacağı padişah tarafından kendisine hatırlatılmıştı.²⁹

Kaptan Paşa'ya bağlı olarak çalışan ve Donanma-yi Hümayuna hizmet veren kalyon kaptanları vardı. Bunlar ümera-i derya olarak isimlendirilen derya beyleri ile bunlar dışında diğer kalyonların kaptanlarıydı.

a.Derya Beyleri: Kaptan Paşa eyaletine bağlı sancakların beylerine derya beyi deniyordu. Derya beyleri kendi sancaklarında tımar ve zeamet tasarruf edenlerle birlikte yıllık dirlik gelirlerine göre tayin edilen sayıda kadırgalarıyla sefer katılırlardı. Onların sefer vakti olan Nevruz ayı geldiğinde emirleri altındaki görevlilerle birlikte donanmanın hizmetine girip gelirlerine göre bir,iki ya da üç kadırga veya kalyonla gerekli gemici ve mühimmatı temin etmek suretiyle deniz seferine katılmaları kanuni zorunluluktur.³⁰1701

²⁵ "Kapudan-ı sabık Canım Hoca Mehmet Paşa'nın oğlu Bekir yeğen İstanbul'a gönderdiği zeytin testisi içinde tahminen dört yüz elli kise akçesi olup ve meblağ-ı mezbur Sakız'da damadı Sandaloğlu hanesinde olmak üzere haber alınmağla zikr olunan akçe miri için ahz u kabz olunmak fermanım olub husus-ı mezbur için mübaşir ta'yin ve irsal olunmuştur..."(BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0105)

²⁶ "...Sabıka kapudan olan Canım Hoca Mehmet Paşa'nın bilcümle nükud ve emval ve eşyası miri için ahz u kabz olunmak fermanım olub ve İstanbul'da olan bezirgan Şekercioğlu Kemal nam Yahudi mezkur Mehmet Paşa'nın vakf-ı esrarı olub emvali nerede olduğu ma'lumu olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin.Emr-i şerifim vusulünde mübaşir tayin olunan ma'rifetiyle mesfur Yahudiyi ahz ve habs ve..." (BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0105)

²⁷ "...sabıka kapudan olan Canım Hoca Mehmet Paşa'nın Sakız ceziresi sakinlerinden Fırınlu? Hacı Mustafa nam kimesneye emlak almak üzere otuz kise ve imal için Hacı Mustafa'nın oğlu nam imama dahi yığirmi kise min haysül-ı mecmu'u mezkurlara elli kise akçe virdüğü yakinen haber alınub ve mezkuran Hacı Mustafa'nın oğlu alâ -eyyi halin ahz ve ele getirülüb hesabları vech-i meşruh üzere mezkur Mehmet Paşa'nın malından zimmetlerinde olan ol miktar kise akçenin ba-yi hal zuhura getirülüb miri için ahz u kabzı fermanım olub..." (BOA.A.DVNS.MHM.d.125.0105)

²⁸ BOA.A.DVNS.MHM.d.141.0022

²⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d.104.0018

³⁰ İdris Bostan, a. g. e., s. 74

tarihli Bahriye Kanunnamesi'ne göre derya beyleri donanma mürettebatının eski çalışanları olup her birinden sadakat ve çalışkanlık ile hizmetlerini eda etmeleri beklenmektedir. Ayrıca bu kişiler gemilerinin takımlarında eksik ya da kusur bulundurmamak, yıllık gelirlerine göre beşer altışar kat forsa ve 160'ar levent tutup, denizcilik biliminde yetenekli kaptanlar atamakla yükümlüydüler. Kaptan Paşalara bu gemileri sefer vakti yoklamaları ve herhangi bir kanuna aykırı durumla karşılaşılırsa onları uymaları şayet uyarı fayda etmezse gemilerini ellerinden alma yetkisi tanınmıştı.³¹ Bey gemileri denilen ve devletin Tersane-i Amire'sindeki merkez donanmasından ayrı olarak teşkil edilen ve yedek donanma olarak isimlendirilen gemiler, derya beyleri tarafından vücuda getiriliyordu.³² Derya beylerinin sâliyane olarak isimlendirilen yıllık gelirleri vardı. İçlerinden birisi donanmada firkate, kadirga, işkampoye vs. gemilere komutan olarak terfi ettiğinde yıllık gelirlerine zam yapılmaktaydı.³³

Derya beylerinden Abdülkadir'e gönderilen Evasıt Cemaziyelahir 1102 (Mart 1691) tarihli bir hükümde kendisine Hızır ayından sonra Donanma-yı Hümayun'da hizmet etmesi için mevcut bulunması hatırlatılmış, içinde bulunulan seneyi önceki senelere kıyas etmeyerek hem seçkin, güçlü kuvvetli leventler hem de savaş araç ve gereçleriyle gemilerini donatıp Kaptan Paşa olan İbrahim Paşa'nın emrine girerek donanmaya hizmet etmeleri emredilmişti. Bu emrin bir sureti aynı tarihte diğer derya beyleri olan Memipaşazade Ahmet Kaptan, Abdülkadir Paşazade Ahmet Kaptan ile Dervişzade Mehmet Paşa'ya, Maryolzade Mehmet Paşa'ya, Maryolzade Ali'ye, İzmirli Aliye, Ali Paşazade Mehmet'e ve Ali Paşazade Ebu Bekir kaptanlara da gönderilmişti.³⁴

Padişahlar, Kaptan Paşalar dışında derya beylerine de doğrudan hüküm göndererek emir verebiliyorlardı. Örneğin Evahir Recep 1132'de (Mayıs/Haziran 1732) Kandiye tarafına gönderilen ümera-yi deryadan olan Ömer ve Canım Hoca Mehmet Paşa'ya, Girit Adası'ndaki Kandiye Liman'ını düşman unsurlardan temizlemeleri için daha önce emir verildiği halde buraya gitmeyip Midilli Adası'nda oyalandıkları, Midilli'de oyalanmayı bırakarak hızla Kandiye Limanı'na hareket etmeleri emredilmişti.³⁵ Derya beyleri sefer zamanı geldiğinde Kaptan Paşa'nın emrine girerek denize açıldıkları halde gerek Tersane-i Amire'nin lüzumlu hizmetlerini yerine getirmek gerekse de liman reisi tarafından talep edilecek hizmetleri ifa etmek amacıyla bir kısmı İstanbul'da kalabiliyordu. Ancak bunun için padişahın izin almaları ve padişahın ferman ile onlara izin vermesi gerekiyordu. Örneğin Evasıt Muharrem 1146'da (Haziran/ Temmuz 1733) çektiri sınıfı gemilerin kaptanları olan Kasımpaşazade Mustafa, Ömer ve Halil kaptanlara İstanbul'da kalmaları için izin verilmişti.³⁶

Derya beyleri askeri görevleri yanında sivil görevler de ifa etmekteydiler. Rebiyülahir 1133 yılında (Haziran/ Temmuz 1733) Özi, Kılburun ve Hasan Paşa kalelerinin bazı mevzileri tamire muhtaç hale gelince tamir için gerekli olan kereste ve metrisleri buraya taşımak için derya beylerine ait iki geminin tayin edilmesi kararlaştırılmıştı.³⁷ Yine tanınmış derya beylerinden olan Mezemortazade Ali Kaptan da Azak Kalesi'nin tamiri için İstanbul'dan buraya gönderilmişti.³⁸ Derya beylerinin İstanbul şehreminisi ile ortak ifa ettikleri bir görev ise İstanbul Kalesi'yle ilgiliydi. Buna göre İstanbul Kalesi'nin Akdeniz tarafına bakan kısmı deniz seviyesinin altında kaldığından gerek rüzgarın kuvvetli esmesi ve gerekse de dalgaların

³¹ "Hususa, ümera-i derya rical-i donanmanın kadimi emektarlarından olup her birlerinden sadakat ve gayret ile eda-yi hidmet melhuz olmağla sefinelerinin takımlarında bir vech ile kusur u fütür etmeyüb sâliyanelerine göre beşer altışar kat forsa ve yüz altmışar nefer cengaver ve tuvâne ve dilaver levendden eksik eylemeyüb ve dakayık-ı merakib ü sefayine vakıf ve fenn-i deryada mahir kaptanlar ve reisler tutup teknil-i mühimmat ve tetimim-i levazım ü âlât edüp Kapudan Paşa dahi bu vech üzere her birine mühimmatların itman ittürüb ve Donanma-yı Hümayun çıkması vakitlerinde Kapudan Paşalar yoklayub hilaf-ı kanun taksirleri zuhur eder ise muhkem tenbih ve te'kid oluna. Yine mütenebbih olmayanların sefineleri ellerinden alınub ve müstahik olan ricale Kapudan Paşalar arz eyleyüb..." (Bkz: İdris Bostan, a.g.e., s.186)

³² İdris Bostan, a.g.e., s. 73

³³ BOA.A.DVNS.MHM.d.142.0047

³⁴ Ümera-yi deryadan Abdülkadir dame ikbalühüye. İnşallahü teala bu sene-i mübarekede rüz-ı Hızır'dan sonra gelüb Donanma-yı Hümayunum'da hidemat-ı âliyemde mevcut bulunmak üzere sen memur olmuşsundur. İmdi emr-i şerifim sana vardığı gibi bu seneyi saire kıyas eylemeyüb tuvan ve güzide ve müstevfi levendad vesair edevat-ı harb ve darb ile sefineni mükemmel donatub binayeti'llahü te'âlâ ruz-ı Hızır'dan sonra Donanma-yı Hümayunum'a gelüb mülhak olub bi'l-fi'il kapudan vezirim İbrahim Paşa'nın savabidde re'y-i dirini üzere hidemat-ı âliyyemde bulunmağa bezl-i...eylemen bâbında." (BOA.A.DVNS.MHM.d.101.0012)

³⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.129.0136

³⁶ BOA.A.DVNS.MHM.d.139.0120

³⁷ "Kapudan vezir Süleyman Paşa'ya hüküm ki. Atik ve cedid Özi ve Kılburun kalaları ve Hasan Paşa kalasının bazı mevazi'i tamir ve termime muktaç olduğu bundan mukaddem arz ve ilam olundukta iktiza iden ebniye hidmetinde olmak üzere dört kıta çektiri sefinesi dahi talep olunmakla tamirat-ı mezkure için lazım gelen kereste ve metras sairesi mukaddema tertib olunub... ümera-i deryanın münasib olanlarından forsa mükemmel iki kıta sefine tayin ve mevsim-i derya hulûlünde savb-ı me'muna azimet birle vakt-ü zamanıyla varub kıla-i merkumede iktiza iden hidmet..." (BOA.A.DVNS.MHM.d.130.0029)

³⁸ BOA.A.DVNS.MHM.d.129.0132

şiddetli karaya vurması nedeniyle kale duvarı zarar görüp bir süre sonra da bozulup yıkılıyordu. Burasının tamir edilmesi için derya beyleri ile tüccar kalyonları ve kaptanlarından Akdeniz'den döndükleri zaman her biri 40 kantar ağırlığında 5'er adet taş getirip şehremini ve hassa mimarbaşı vasıtasıyla İstanbul kalesi duvarına yerleştirmeleri istenmişti. Derya beyleri bu taşları teslim ettiklerinde kendilerine temessük verilecek, bunun bir sureti baş muhasebeye kayd olunub bir sureti saklamaları için kendilerine iade edilecekti. Bunların gemileri dışarıdan İstanbul'a geldikçe bu husus Tersane kethüdası ve liman reisi vasıtasıyla denetlenecek ve bu temessüke sahip olmayan derya beylerinin gemilerinden 6'şar kuruş taş bahası onların sâliyanelerinden tahsil edilecekti. 17.yüzyılda böyle bir uygulamanın varlığı hakkında bir bilgi yoksa da Safer 1136 (Ekim/Kasım 1723) yılında bu uygulama geçerliydi ve bu tarihte görevde olan Kaptan Paşa'ya bu konuda hüküm gönderilmişti.³⁹

b. Savaş Gemisi Kaptanları: Bu kaptanlar, Samsun, Sinop, Çayağzı, Bodrum, İskenderiye, Varna ve Kefe gibi Tersanelerde inşa edilen kalyon ve kadirga gibi savaş gemilerinin kaptanlarıydı. Derya beylerinin yönetimi altındaki gemilerde, Cezayir gemilerinde, Mısır'dan gelen gemilerde ve İstanbul'da inşa edilen donanma gemilerinde çok sayıda kaptan görev yapıyordu. Kaptanların görevi, gemi mürettebatını sevk ve idare etmek, savaş ve sefer zamanı Kaptan Paşa'dan aldıkları emirleri uygulamaktı. Bunun dışında Anadolu'dan adalara firar eden eşkıyaların takibi⁴⁰ ile ülke denizleri kullanılarak gerçekleştirilen kaçakçılık faaliyetlerine engel olmak da onların görevleri arasındaydı. Evail Cemaziyülahır 1135'te (Mart/Nisan 1723) işkampoye kaptanlarından Abdullah Kaptan'a bu konuda hüküm gönderilmişti.⁴¹Hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla gemi kaptanları gemilerini gereği gibi donatmak, mürettebatını mükemmel hale getirmek ve sadakat ile donanmaya hizmet vermekle yükümlüydüler.18.yüzyılda hakim gemi modeli haline gelen kalyonlarda kaptanların yanında bir de kaptan mülazımı olarak isimlendirilen stajyer kaptanlar bulunmaktaydı. İsimleri leventat defterine kaydedilen mülazım kaptanların sayısı her kalyon için bir taneydi ve Cemaziyülevvel 1130 tarihinde (Nisan/Mayıs 1718) 90'ar akçe ücret almaktaydılar.⁴²

Katip Çelebi, "*Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar*" isimli eserinde deniz ve donanma işleriyle ilgili konularda tavsiyelerde bulunurken, reis olarak isimlendirilen gemi kaptanlarının denizcilik bilimini öğrenmeye sıkı önem vermelerini, pusula ve harita işlerinden gafil olmamalarını ve bilenlere de büyük iltifat edilmesini istemektedir. Ayrıca Kaptan Paşaların onları sınava tabi tutmalarını istemekte ve Derviş Paşa'yı örnek vermektedir. Buna göre Derviş Paşa, Muslu Çavuş isminde bir kimseyi hakem atayarak reisleri pusula ve harita bilgileri konusunda sınava tabi tutarken diğer gemicileri de palamar⁴³ bağlamak konusunda sınava tabi tutmuştur. Sınavı geçenlere ise ulufe vererek ödüllendirmiştir.⁴⁴

Padişah, derya beylerinde olduğu gibi gemi kaptanlarını da doğrudan muhatap almak suretiyle kendilerine hüküm gönderilebilirdi. Hükümde yapmaları ya yapmamaları gereken hususlar belirtilir daha sonra ise emirler verilir. Safer 1116'da (Haziran Temmuz 1704) Patrona kaptanı Hoca Mehmet Kaptan'a yazılan bir hükümde Akdeniz sahilinden Mısır, Selanik ve Sakız adaları ile Sisam boğazından Boğazhisarlarına varıncaya kadar olan yerlerde korsanlar tarafından kullanılan mahalleri tam bir dikkat ve uyanıklık ile araştırması sonra buraları korumak konusunda özen ve dikkat göstermesi kendisine emredilmişti.⁴⁵Evahir Şevval 1132'de (Ağustos/Eylül 1720) patrona kalyonu kaptanı ve riyale kaptanına hitaben yazılan bir hükümde ise Selanik'te bulunan 2000 kantar barutu devlete ait kalyonlara yükleyerek ve bu kalyonları korsanlara karşı koruması için başka kalyonlar görevlendirerek İstanbul'a taşımaları emredilmişti.⁴⁶Bu iki örnekte kaptanların yaptıkları iş aslında Kaptan Paşa'nın yaptığı işin aynısı olup Kaptan Paşa'dan beklenen

³⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d.131.0156

⁴⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.131.0077

⁴¹ "İşkampoye kapudanlarından Abdullah zide kadrühüye hüküm ki.Sen ki mumaileyhsin.Gönye ve Batum taraflarını Abaza ve Mekril eşkıyasının...ve mazaratlarından hıfz ve hirasete beş kıt'a işkampoye ile emr-i şerifimle başbuğ nasb ve ta'yin olunmağla hidemat-ı memurunda mezid sa'y olub lakin bazı kimesneler tamah-ı hamılarından naşi eşkıya-i mesfurdan zahayir ve âlât-ı harb getirüb bey'ü şıra'ya tasaddi ve mukaddema eşkıya-i mesfurda âlât ve esliha ve zahayir misüllü kat'a bir nesne bey' olunmayub men'-i külli ile men' ü def olunmak üzere enva'-i te'kidat..." (BOA.A.DVNS.MHM.d.131.0045)

⁴² BOA.A.DVNS.MHM.d.127.0030

⁴³ Palamar bir gemiyi iskele,rıhtım veya şamandıra gibi bir yere bağlamakta kullanılan zincirlere denir.Bunlar birbirinden verildikleri yerlere göre ayırt edilir.Baş palamarı,kıç palamarı,omuzluk palamarı gibi.Bunların gemiyi sıkmak için bordadan verilenlere koltuk denir.(Bkz:Lütfi Gürçay, **Gemiciler Dili**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1962, s. 314)

⁴⁴ Katip Çelebi, **a. g. e.** , Cilt II, s. 249

⁴⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.114.1.0132

⁴⁶ "Selanik'te mevcut olan baruttan iki bin kantar barutun Asitane-i Saadet'ime nakli fermanım olmağın siz ki mumaileyhimasız. İşbu emr-i şerifim vusulünde Donanma-yı Hümayunum kalyonlarına eski karavele mühimmatını siz ve yanınızda bulunan miri kalyonlara alub yükünü tahkik eyledikten sonra..."(BOA.A.DVNS.MHM.d.129.0171)

hizmetin aynısı kendilerinden de beklenmektedir. Sorumlulukları Kaptan Paşa, Sadrazam ve padişaha karşıdır. Kaptan Paşalar gibi suçlu bulduklarında ya da azledildiklerinde malları haczedilmektedir.

Gemi kaptanları Kaptan Paşalar tarafından belli işler için mübaşir olarak da tayin edilebilmekteydiler. Örneğin ramazan 1138'de (Mayıs/Haziran 1726) karavele gemisi kaptanı olan Hasan Kaptan, bizzat Kaptan Paşa tarafından mübaşir olarak tayin edilmişti. Görevi ise Mısır'da isyan eden Çerkes Mehmed'in suç ortakları olan Ali ve Mahmut ile onlara eşlik eden altı kişiyi karavelesine alarak İstanbul'a getirmesi idi.⁴⁷

3. KAPTAN PAŞALARIN GÖREVLERİ

Denizciliğe ait bütün tayinlerden, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine ait tımar ve zeametın verilmesi ve arttırılmasından Kaptan Paşa sorumluydu. Ayrıca denizciliğe ait işler için hüküm vermeye ve tuğra çekmeye yetkiliydi. Tersanede gemi inşası ve teçhizi için yapılan masrafların kaydedildiği muhasebe defterlerini tanzim ettirmek, donanma ile sefere gittiğinde bizzat huzurunda ya da karaya çıktığı yerlerde dava dinlemek ve infaz ettirmek de onun görevleri arasındaydı.⁴⁸ 1701 tarihli Bahriye kanunnamesine göre Kaptan Paşa bütün derya beylerinin, kaptanları, reislerin ve diğer donanma mürettebatının kumandanı olup bunların hepsinin Kaptan Paşa'nın sözüne güvenmeleri, kararına boyun eğmeleri buna karşılık da Kaptan Paşa'nın bunların düzenlerine özen göstermesi gerekiyordu.⁴⁹

a. Askeri Konulardaki Görevleri

Osmanlı sularında düşman donanmasının faaliyetlerine engel olmak, korsanlık faaliyetleriyle başa çıkmak, düşman ülkelerin liman ve sahil şehirlerin akınlar düzenlemek ve kale kuşatmalarını denizden tamamlayarak fetih hareketlerini kolaylaştırmak Kaptan Paşa'nın başlıca askeri görevleriydi.

Korsanlıkla mücadele etmek onun önemli görevlerinden birisiydi. 18.yüzyıl bağımsız ve başkaları hesabına çalışan korsanların önceki yüzyıllar da olduğu gibi Akdeniz Ege ve Adriyatik denizinde sıkça görüldüğü bir yüzyıldı. Dönemin büyük devletleri doğrudan deniz savaşına girmenin yaratacağı büyük mali, askeri ve siyasi maliyeti hesaba katarak korsanlara destek vermekteydiler. Sadece İspanyol, Malta, Floransa, Venedik ya da Fransız devletleri hesabına çalışan değil İngiltere ve Hollanda hesabına çalışan başka korsanlar da vardı ve bunlar daha 16.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Akdeniz'de görülmeye başlamışlardı.⁵⁰ 1125'te (1713/1714) Boğazhisarları ve İzmir arasında bir korsan şıhtiyesi⁵¹ ortaya çıkıp Osmanlı ahalisinin can ve mallarına zarar vermeye başladığında padişah, Kaptan Paşa'ya hitaben Akdeniz'in muhafazası için birçok miri kalyonlar görevlendirilmişken bu korsan şıhtiyesinin Boğazhisarlarına kadar gelip buraya yakın yerlerde bu tür faaliyetlerde bulunmasını garip karşıladığını bildirmiş ve bu şıhtiyenin biran önce yakalanmasını istemişti.⁵² Cemaziyülevvel 1129'da (Nisan/Mayıs 1717) Kaptan Paşa olan İbrahim Paşa'dan Akdeniz'de bulunan Cezayir ve sahilini koruması yanında Venediklilerin ve diğer korsanlık yapan kişilerin yok edilmesi suretiyle ticaret yapan Müslüman tüccarların ve diğer ahalinin güvenliklerinin sağlanması istenmişti.⁵³ On sene sonra 1141 (1728/1729) tarihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla 18.yüzyılda Kaptan Paşaların başlıca görevi donanma kalyonları ile her sene nevrüz ayında bizzat sefere çıkarak Kasım ayına kadar Ege ve Akdeniz'de bulunan adaların arasında korsan yerlerini dolaşarak kafir korsanları yok etmek ayrıca Akdeniz'de adalar ile buralara komşu olan karalarda yaşayan Osmanlı halkı ile buralardan gelip geçenlerin emin ve güvenli bir biçimde varlıklarını sürdürmelerini sağlamaktı.⁵⁴ Sefer zamanı sona erip Kasım ayı geldiğinde donanma İstanbul'a döndüğü zaman geride korsanlarla mücadele etmek amacıyla 3-4 gemi bırakılırdı. Bu gemiler seferden önce donanmanın içinden seçilip geride bırakılabileceği gibi sefere katılmayıp Tersane-i Amire'de bekletilen gemilerden de seçilebilirdi. Ramazan 1135'te (Haziran/ Temmuz 1723) devriye ve güvenlik için Kasım

⁴⁷ BOA.A.DVNS.MHM.d.133.0117

⁴⁸ İdris Bostan, a. g. e., s. 72

⁴⁹ İdris Bostan, a. g. e., s. 186

⁵⁰ İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 23

⁵¹ Kısaca şıhte diye denilen ve yalnızca yelkenle hareket eden iki direkli bir gemidir. Küçükleri 17.5-20 metre kadardı. (Bkz: İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s.170)

⁵² BOA.A.DVNS.MHM.d.1.001720

⁵³ "Kapudan vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ki, ruz-ı Hızır mürur idüb ve Bahr-i sefidde vaki Cezayir ve sevahilinin muhafaza ve murahesesi ve Venedik mela'ininin vesair korsan eşkıyasının bi-avni'llahi teâlâ kahr ve termidleri ve sefayin-i tüccar-ı müslimin vesair ibadullahın zehaben ve yaben emn ve selametleri ve te'min ve tatminleri için Donama-yi Hümayunum kalyonları vesair sefayinin ru-yi deryaya hurucu akdem meham ve Devlet-i Âliyem'den olduğına binaen sen ki vezir-i müşarünileysin. Donanma-yi hümayunum leventatının ulufelerini bir gün evvel temlik ve ru-yi deryaya müteveccih ve azim?-ül kemâl için bundan akdem sana mufassal ve meşruh emr-i şerifim şerefyafte südur olmuştur...." (BOA.A.DVNS.MHM.d.126.0021)

⁵⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.139.0117

ayından sonra görev yapacak gemiler Tersane-i Amire'den gönderilmişlerdi. ⁵⁵Akdeniz'in güvenliği için bırakılan gemi sayısı sabit olmayıp bazen 3, bazen 4, bazen 8 gemi bırakılabilmekteydi.1126'da (1714/1715) 8 adet kalyon bırakılmıştı ve görevlerinden birisi Mısır tarafına işleyen tüccar gemilerinin güvenliğini sağlamaktı. ⁵⁶ Mısır'ın güvenliğini sağlamak, deniz yoluyla hacca giden hacıları düşman saldırılarından korumak, İstanbul'a malzeme taşıyan gemilerin güven içinde İstanbul'a ulaşmalarını temin etmek, Osmanlı sularına giren yabancı ve düşman gemilere karşı koymak yine Kaptan Paşaların asli görevleriydi.

Savaş zamanı donanmanın bütün sorumluluğu Kaptan Paşa'daydı. Nevruzda sefer zamanı geldiğinde donanmayı Karadeniz ve Akdeniz'e sefere çıkarmak daha sonra Kasım ayında sefer bittiği zaman ise donanmayı İstanbul'a geri getirmek Kaptan Paşaların görev tanımı içerisindeydi. ⁵⁷Seferden dönmek için padişahın izni gerektiği için gerek Akdeniz'de gerekse de Karadeniz'de olsunlar, sefere vakti sona erse bile padişah tarafından dönmeleri için ferman gelmedikçe İstanbul'a gelemezlerdi. ⁵⁸Aksi halde Canım Hoca Mehmet Paşa örneğinde görüleceği üzere görevlerinden azledilmeleri mümkündür.

Akdeniz'in güvenliği ve düşman denizci güçlerden korunması Kaptan Paşaların görev tanımında özel bir yer işgal ediyordu. Devletin Akdeniz'e önem vermesinin önemli nedenleri vardı. Bunların başında 18.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin denizde en büyük düşmanlarından olan Venediklilerin Akdeniz'de faaliyet göstermeleri, ülke içine ve ülke dışına sevk edilen ticari ya da gayri ticari ürünlerin büyük ölçüde limanlar vasıtasıyla gerçekleşmesi, hac ve yolculuk için deniz yollarının sıkça kullanılması ve Anadolu, Mora, Mısır, Kıbrıs ve İstanbul gibi önemli toprak parçalarının güvenliğini sağlama endişesi bu nedenlerden sadece birkaçıydı. Özellikle 1699 Karlofça Anlaşması'ndan sonra Akdeniz'de Mora yarım adasının geri alınması için Venediklilerle mücadeleye girilmesi,1770'de Rus donanmasının Akdeniz'e girerek Mora yarım adasında isyanlar çıkarması ve 1789 Fransız İhtilali'nden sonra bozulan Osmanlı-Fransız ilişkileri bağlamında Fransız donanmasının Mısır'a çıkarma yapması bu yüzyılda devletin Akdeniz'le ilgili hassasiyetlerini artırmıştı. Osmanlı Devleti, bu konuda kendisini Akdeniz adaları ile buralara komşu yerlerde yaşayan halkın refah ve emniyetini sağlamakla yükümlü devlet zaviyesinden konumlandırmıştır. Zilkade 1148'de (Mart/Nisan 1736) Kaptan Paşa'ya gönderilen bir hükümde Akdeniz'de gidip gelen tüccar gemilerindeki insanlar ile diğer yerlerde yaşayan insanların refah ve düzen içinde yaşamalarının *"mu'cib-i keyfiyet"* olduğu ve ahalinin gelişim ve emniyetinin padişahın talebi olduğu bildirilerek ondan Akdeniz'e hareket etmesi isteniyordu. ⁵⁹Karadeniz'in güvenliği de Akdeniz'in ki kadar önemliydi. Burasının bir Osmanlı denizi olarak kalması hem İstanbul'un hem de Anadolu'nun güvenliği açısından önem arz ediyordu.18.yüzyılda Rus tehdidinin ortaya çıkması bu denizi devletin güvenliği açısından daha önemli bir hale getirmişti. Buraya her sene savaş zamanı dışında da görev yapması için 5 adet çektiri sefinesi görevlendiriliyordu. ⁶⁰

18.yüzyılda Akdeniz limanlarında sadece Akdeniz ülkelerinin değil Kuzey Avrupa ülkelerinin ticaret gemileri de sıkça görülmeye başlanmıştı. Öyle ki kendilerine verilen kapitülasyonlardan yararlanan Avrupalı devletlerden Fransa, İngiltere, Hollanda ve Venediklilere ait ticaret gemileri Boğazhisarları, İzmir, Sakız, Midlli, İskenderun, Trablusşam, Sayda, Yafe, Akka, İskenderiye, Cezayir, Kıbrıs, Girit, Mora ve Selanik iskelelerine yanaşıp mal getirip götürüyorlardı. Bunun için konsolosluklar kurmuşlardı. Ancak

⁵⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.120.0018

⁵⁶ BOA.A.DVNS.MHM.d.120.0129

⁵⁷ "Derya kapudanı olan Canım Hoca Vezir Mehmet Paşa'ya hüküm ki.Kasım Hululünde Donanma-yi Hümayunum'un Asitane-i Saadet'imde vaki Tersane-i Amire limanına gelüb lenger endaz olması mu'tad olub ve hâlâ vakti karib olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin. Vakt hululünde ber vech-i mu'tad avdet eylemeniz fermanın olmağın imdi işbu emr-i şerifim vusulünde sen ki vezir-i müşarunileyhsin.Vakt-i merkurda Donanma-yi hümayunum ile avdet ve inşallahü teâlâ gelüb Tersane-i Amire'mde lenger endaz ikamet olmaları bâbında ferman-ı âlişanım sadır olmuştur. Evahir Cemaziyelevvel 1148 - Eylöl/ Ekim 1735"

(BOA.A.DVNS.MHM.d.141.0025)

⁵⁸ "Bi'l-fi'l kapudan olan vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ki.Siz ki vezir-i müşarunileyhsiz.Kışla vakti karib olmağla Donanma-yi Hümayunum'un ru-yi deryada lüzumu yok ise mu'tad-ı kadim üzere sizinle bile olan ümera-yi deryaya izin verüb ve sen dahi Asitane-i Saadetim'de Tersane-i Amirem'e avdet eylemen babında ferman-ı şerifim sadır olmuştur.Evahir Muharrem 1102-Ekim/Kasım 1690 "(BOA.A.DVNS.MHM.d.100.0032)

⁵⁹ "Akdeniz'de amed şüd eyleyen tüccar ve ehl-i kâr sefayinlere bi-luful'lahi teâlâ emn ve selamet ile varub ve gelmeleri kendülerinin ve sair uzak ahir yerlerde ibadullah...mahaller ahalilerinin refahiyet ve nizam-ı halleri mucib-i keyfiyet olub ve herhalde ibadullahın terakkiyat ve tatminleri matlub-ı şahanem olmaktan nâşi işbu sene-i mübarekede dahi ber vech-i muharrer Bahr-i Sefidin muhafazası için..."

(BOA.A.DVNS.MHM.d.141.0040)

⁶⁰ "Kapudan Paşa'ya hüküm ki.Karadeniz muhafazası için beher sene beş kıta çektirir sefine tayin olmağla sen ki vezir-i müşarunileyhsin. Bu sene dahi ümera-yi deryadan meşruh üzere tayin idüb...irsal eylesin deyu yazılmıştır.Evahir Rebiyülahir 1110-Ekim/Kasım 1698 "(BOA.A.DVNS.MHM.d.098.0052)

bunların konsolos olarak, yerli Osmanlı reayasından kişileri seçmeleri çoğunluğu Ege adalarından olan bu kişilerin Avrupalı konsoloslar gibi giyinip taşkınlık yapmalarına sebep olmuştu. Bu yüzden Şaban 1124'te (Eylül Ekim 1712) Kaptan Paşa'dan bu konsolosları azlederek konsolos olduklarına dair belgeleri ellerinden alması istenmişti.⁶¹

Akdeniz'in önemine binaen sefer zamanı kasım ayında sona erse ve asıl donanma İstanbul'a dönse bile geride savaş gemileri bırakılarak yukarıda belirtilen amaçların gerçekleştirilmesine çalışılıyordu. Bu Akdeniz'in devlet açısından taşıdığı önemden kaynaklanıyordu. Örneğin Evasıt Şevval 1126'da (Ekim Kasım 1714) Servi Bağçeli ve Ay Bahçeli kalyonları, Marangoz Süleyman kalyonu, Ay Kıçlı kalyon, Kazıklı Hacı Hasan kalyonu ve Cami Bahçeli kalyonlarından oluşan 7 parçalık bir filo İstanbul'a gelen kalyonlardan ayrılarak kasım ayından sonra 30-40 gün daha Akdeniz'de devriye gezerek Müslim ve gayri Müslim tüccarların gemilerini korumak üzere görevlendirilmişlerdi.⁶²

Akdeniz'de bulunan Sakız, Midilli, Sisam, Semadrek ya da Rodos gibi adaların düşman unsurlara karşı mühimmat araçlarıyla takviye edilmesi Kaptan Paşaların sorumluluğundaydı. Çünkü Anadolu'ya da yakın olan ve On İki Ada içerisinde yer alan bu adaların güven ve huzur içinde bulunması Anadolu'nun yine güvenliği açısından önem taşıyordu. Buraların dost olmayan devletlerin eline geçmesi Anadolu topraklarında devletin güvenliğini tehdit eden baskın, saldırı, işgal ve isyan benzeri olayların ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Yunanistan ana karasına yakın olan Ege adalarının savunmasız kalması ise buralarda kaçakçılık, eşkıyalık, isyan benzeri hareketlerle devletin kontrolünden çıkmasına neden olabilirdi. Nitekim 1770 yılında Amiral Aleksis Orlov idaresinde Rus donanması Akdeniz'e girdiğinde Mora yarımadasına isyan çıkmıştı. 1789 Fransız İhtilal'inden sonra Fransızların Adriyatik Denizi'nde bulunan Yedi Ada'ya yerleşmesinin ardından fazla bir zaman geçmeden 1804 yılında Sırbistan'da ilk milliyetçi karakterli Sırp isyanının çıktığını düşünecek olursak Ege ve Akdeniz'deki adaların güvenliğinin Osmanlı Devleti'nin bekası için ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Bu gerçekten hareketle Ramazan 1104'te (Mayıs Haziran 1693) Midilli Adası'ndaki kalenin cephaneliği bir yangın sonucunda zarar gördüğünde Kaptan Paşa'dan yanan mühimmatı tamamlaması istenmişti.⁶³ Rebiyülevvel 1142'de (Eylül/Ekim 1729) Malta korsanlarına ait iki parça büyük ve dört parça küçük kalyonun Akdeniz'e çıkıp Dimyad ve Mısır sahilini tehdit etmesi üzerine Kaptan Paşa'ya Girit Adası'nda bulunan Kandiye Limanı'na mühimmat nakletmesi emredilmişti.⁶⁴ Düşmanların olası tehditlerine karşı bu adaların kadı ve muhafızlarından gelen yardım taleplerini araştırmak ve padişaha bilgi vermek de Kaptan Paşaların göreviydi.⁶⁵

Gemilerin donatılması ve eksiksiz bir şekilde sefere çıkmalarının sağlanması Kaptan Paşaların başlıca askeri görevleri arasındaydı. Bu konuda o, emri altındaki derya kaptanlarını, gemi kaptanlarını ve Tersane ricalini denetlemekle görevliydi. Gemilerin teçhizi ve yönetimiyle ilgili kanunnamelerin eksiksiz olarak uygulanmasından padişaha karşı sorumluydu. Örneğin Rebiyülahır 1145'te (Eylül/Ekim 1732) sefere çıkacak 20 adet kalyonun gereği gibi donatılmasıyla ilgili olarak ve sefere çıkacak 10 adet kalyonda görev yapacak 4600 kalyoncudan 1500'nün eksik olduğunun anlaşılması üzerine bunların dirliksizlerden yazılmak suretiyle temin edilmesi Kaptan Paşa olan Ebu Bekir Paşa'ya emredilmişti. Bunlardan 450'si patrona, 400'ü riyale kalyonlarında görevlendirilecekti. Kaptan Paşa'dan istenen hususlardan birisi de kaptanlardan birisi ölmedikçe ya da azlını gerektirecek bir durum ortaya çıkmadıkça kaptanlığın bir başkasına verilmemesiydi. Bu kaptanlık yönetiminde uzmanlaşma ve istikrarı doğuruyordu. Bu durumlardan birisi ortaya çıkarsa, kaptanlık; mülazım olarak isimlendirilen stajyer kaptana bu kişi de aynı duruma düşerse o taktirde baş reislerden birisine verilecekti.⁶⁶ Hiyerarşi ve liyakati ön olana çıkararak bu emir 1701 Bahriye kanunnamesinde belirtilen bir husus olup Kaptan Paşa'dan istenen husus tayin ve terfi işlerinde bu kanunnamenin uygulanmasıdır.

Kaptan Paşaların görev tanımına giren ve mücadele etmeleri gereken önemli konulardan birisi de kaçakçılıktı. Daha 16.yüzyıldan beri ülkede içeriden dışarı ve yerli tüccarlardan yabancı tüccarlara yönelen

⁶¹ BOA.A.DVNS.MHM.d.130.0187

⁶² BO.A.DVNS.MHM.d.120.0120

⁶³ "Kapudan Paşa'ya hüküm ki. Bundan akdem Midüllü ceziresi kalasında olan cebehane ihrak oldukça mühimmat ve levazımı görüldü sen varduğun bina olunmak fermanım olmuş idi. Lakin senin varub mu'tad-ı umur-ı....mümkün olmamağla ümera-yi deryadan bir kıt'a....üserasıyla Midüllü Adası'nın cebehane tamam olunca hizmet eylemen üzere tayin eylemek için baş defterdarım olan İsmail dame ulüvvühü i'lam itmeğle mucbeince hüküm yazılmıştır. Evahir Ramazan 1104-Mays/Haziran 1693"(BOA.A.DVNS.MHM.d.104.0128)

⁶⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.136.0057

⁶⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.104.0005

⁶⁶ BOA.A.DVNS.MHM.d.138.0192

bir kaçakçılık faaliyeti söz konusuydu. Kaçakçılığa konu mallar, devletin kanunnamelerle yasakladığı; buğday, at, silah, gön, sahtiyan, barut, para ve yelken bezi gibi stratejik önemi bulunan mal ve eşyalardı. Yüksek enflasyon ve sürekli hale gelen para değerindeki düşüşler nedeniyle üretici ürününü kendisine düşük fiyat teklif eden devlet ve yerli tüccara satmaya razı olmuyordu. Devletin, İstanbul'un ve iç piyasanın ihtiyacı karşılanmadan yabancı tüccarlara bu ürünlerin satımı yasaklanmış olduğundan bu durumda devreye kaçakçılar giriyordu. Üretici, tüccar ya da ticaretle de uğraşan kamu görevlileri, genelde yerli piyasa koşullarında üreticiden düşük fiyata satın aldıkları ürünleri yüksek fiyatlar karşılığında Venedik, Fransız, İngiliz, Hollandalı ve sair Avrupalı tüccarlara satma cihetine gidiyorlardı. Bu iş için ise denize komşu olan liman ve iskeleleri kullanmaktaydılar. Kaptan Paşalara düşen görev hem denizleri hem de bu iskele ve limanları kontrol altında tutarak kaçakçılık faaliyetine engel olmaktı. Örneğin Evasıt Cemaziyelahir 1121'de (Ağustos/Eylül 1709) Kaptan Paşa'ya gönderilen hükümdede, Bergama voyvodası olan Hasan'ın Güzelhisar kazasına bağlı Deniz Değirmeni olarak bilinen yere yabancı gemiler getirterek bunlara zahir yüklettiğinin haber alındığı ve bu sebeple durumun araştırılarak haber doğrusu Bergama voyvodası Hasan'ın yakalanarak bir kalede hapsedilmesi istenmişti.⁶⁷

b.Yargısal Konulardaki Görevleri

Kaptan Paşalar, donanma ile sefere çıktığı vakit kendi huzurunda hukuk ve ceza davalarını dinler ve icap ederse verilen kararı infaz ederdi. Donanmada bir de kadı bulunur ve İslam hukukuna göre çözülecek davalarda hükmü o verirdi.⁶⁸ Ayrıca gemi kaptanları hakkında işledikleri suçlardan dolayı aldıkları cezalar için onları kendi eyaleti sınırları içinde hapsedme ya da ferman ile verilen izin üzerine salıverme yetkisine sahipti. Örneğin Evasıt Rebiyülevvel 1142'de (Eylül/Ekim 1729) Tersane-i Amire ambarların konmak üzere satın alınan buğdayı nakletmek için görevlendirilen gemi kaptanlarından El Hac Mustafa isimli bir kaptan bazı uygun olmayan davranışları sebebiyle Boğazkesen Kalesi'ne ıslah-ı nefis olması için kalebent olarak hapsedilmiş ancak sonradan af çıkmış ve Kaptan Paşa'ya onu salıvermesi emredilmişti.⁶⁹

Tersane-i Amire içinde bulunan Tersane zindanının güvenliği ve buradaki mahkumların firar etmeden cezalarını çekmeleri Kaptan Paşaların sorumluluğundaydı. Buraya konacak mahkumların isimleriyle hangi suçla zindana konulacağı Kaptan Paşa'ya bildirilir, bunlara ait bilgiler Tersane defterine kaydedilir ve ferman gönderilmedikçe bunların salıverilmemesi Kaptan Paşa'ya hatırlatılırdı.⁷⁰ İslah-ı nefis olmak için Tersane zindanına konulan bu mahkumların bir kısmı kürek çekmek cezasına mahkum edilmiş olan mahkumlardı. Bu kişiler buradan gemilere sürekli ya da süresiz olarak kürek çekmek amacıyla donanma gemilerine sevk edilirdiler. Bir yolunu bulup firar eden mahkumların yeniden zindana konulması da Kaptan Paşaların yargısal görevleri arasındaydı. Evahir Ramazan 1104'te (Mayıs/Haziran 1693) korsanlık suçundan yakalanarak Tersane zindanına kapatılan bir mahkum Selanik'e firar ettiği zaman bu kişinin derya beylerinden İstefeli Hasan Kaptan'ın gemisinde olduğu haber alınmıştı. Bu kaptan kendisine mahsus özel ferman gönderilmedikçe firari mahkumu teslim etmeyince Kaptan Paşa'ya bu mahkumu yakalayıp cezasını vermesi için hüküm gönderilmişti.⁷¹ Padişahlar gerekli gördükleri durumlarda doğrudan Kaptan Paşa'yı muhatap alarak Tersane zindanında ne kadar mahkum olduğunu ve hangi suçlarla mahkum olduklarını ona sorarak bunların isimlerini, eşkâllerini ve suçlarını defter haline getirerek İstanbul'a göndermesini isteyebilirdi.⁷²

Kusurlu kalyon kaptanlarının yakalanarak Tersane zindanına konulması da Kaptan Paşa'nın görevleri arasındaydı. Kaptan Paşaların vezir ya da mirmiran sıfatıyla bütün derya beylerinin ve gemi kaptanlarının üzerinde hiyerarşiden gelen denetleme ve kontrol görevleri olduğunu düşünecek olursak bunu anlaşılır bir durum olduğunu kabul etmek icap eder. Örneğin Evail Safer 1130'da (Ocak/Şubat 1718) kalyon kaptanlarından birisi gaflet sonucu geminin cephaneliğinde patlamaya sebep olurken diğer kaptanlar kanuna aykırı biçimde hareket ederek kalyonlarının Kumkapı açıklarına sürüklenip oturmasına neden olmuşlardı. Kıyıya oturan gemilerden ikisi daha sonra parçalanıp batınca bunun basiretsizlik, dikkatsizlik,

⁶⁷ BOA.A.DVNS.MHM.d.116.0105

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a. g. e., s. 417

⁶⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d.135.0229

⁷⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.098.0060

⁷¹ "Kapudan Paşa'ya hüküm ki.Bundan akdem korsanlıktan ahz ve Tersane-i Amire'm zindanına vaz' olunmuşken bir tarikle firar ve Selanik semtine ahz olunmağla Semkız? nam şakinin şer'an lazım gelen cezası verilmek için düstur-ı mükerrerem müşir-i mufahham Selanik muhafazasında olan vezir Hasan Paşa'ya emr-i şerifim gönderilmeğin umera-yi deryadan İstefeli Hasan dame ikbalühü sefinesinde bulunub bana mahsus ferman almadıkça virmem deyu ta'allul eyledüğün il'am olunmağın sen ki vezir-i müşarunileyhsin. Şâki-i mezburun hakkından gelüb cezasın virilmek babında ferman-ı âlişânım sadır olmuştur.Evahir Ramazan 1104-Mayıs/Haziran 1693" (BOA.A.DVNS.MHM.d.104.0125)

⁷² BOA.A.DVNS.MHM.d.126.0137

ihmal ve yetenek eksikliğinden kaynaklandığına hükmedilmiş ve Kaptan Paşa'ya bu gemilerin kaptanlarını, Tersane zindanına kapatması ve bir daha bunlar gibi yeteneksiz kişilere kaptanlık verilememesi için emir verilmişti.⁷³

Kaptan Paşalar sadece gemi kaptanları ya da derya beyleri değil bütün levent ve gemi personelinin donanma teşkilatı içindeki en büyük hiyerarşi amiriydi. Tersane-i Amire'nin düzenlenmesi sorumluluğu ona ait olduğu için burada çalışanlar da ona karşı sorumluydular. Kaptan Paşalara savaş ya da barış dönemlerinde levendat taifesi olarak isimlendirilen donanmanın savaşçı unsurlarını zapt ve rabt altında tutması ve ibadullah olarak isimlendirilen ahaliyi bunların saldırı ve zararlarından koruması emredilirdi. Gemi mürettebatının uzun süre denizlerde kalıp gemi güvertesi gibi gayet sınırlı bir mekanda yaşadıklarını ve peksimet ile su gibi sınırlı besinleri tükettiklerini düşünecek olursak gemilerin ihtiyaçlarını gidermek ve eksiklerini tamamlamak için liman ve iskelelere yanaştığı zaman mürettebatın taşkın yapması ihtimal dâhilindedir. Bu ihtimale binaen Muharrem 1130' da (Aralık/Ocak 1717/1718) Kaptan Paşa'dan bu konuda kemal derece çalışması, basiret üzere hareket etmesi ve uyanık olması istenmişti.⁷⁴Kaptan Paşaların leventler üzerindeki otoritesini güçlendiren bir uygulama ise donanmanın kasım ayında İstanbul'a dönerken Boğazhisarları ya da Bozcaada önlerinde durarak yoklama yapılmasıydı. Buna göre eski ve yeni, mevcut olan ya da olmayan bütün leventler ayrılıp seçilerek defter haline getirilir ve bu defter İstanbul'dan gelen mübaşir vasıtasıyla İstanbul'a götürülürdü.⁷⁵

Donanma mürettebatının sadece disiplin altında tutulması değil ama aynı zamanda onların donatılması ve bir baba edasıyla durumlarının gözetilmesi de Kaptan Paşaların sorumluluğundaydı. Bu konuda onlar, taleplerini doğrudan padişaha yazarak taleplerini arz edebilirlerdi. Örneğin 4 Muharrem 1186'da (7 Nisan 1772) Kaptan Paşa olan ve daha sonra sadrazamlık da yapacak olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, dönemin padişahına başvurarak Trablusgarb'tan gelen 2'si kalyete ve 2'si firkate olmak üzere toplam 4 adet gemide görev yapan mürettebatın durumlarının perişan olduğunu ve gemilerin ise tamire muhtaç olduğunu bildirek kalyonlar baş halifesi Ömer Efendi tarafından gönderilen deftere göre bu gemilerde görev yapan 200 levent ve 45 zabitin yiyecek ve aylıklarının verilmesini talep etmişti. Bunun üzerine mürettebata 1186 Muharrem ayı (Nisan mayıs 1772) başından Cemaziyülahir sonuna (Ağustos/Eylül 1772) kadar geçecek süreyi kapsayacak şekilde 14.481 kuruş 45 akçe ücret ödenmişti.⁷⁶

c.Sivil Konulardaki Görevleri

Bu görevlerinin çoğunu devletin yönetim merkezi olan İstanbul'daki Cebehane, Tophane, Topkapı Sarayı ve sair ile ilgili olup bu kurumların ihtiyaç duyduğu malzemelerin İstanbul'a taşınması oluşturuyordu. Örneğin Evasit Cemaziyülahir 1121'de (Ağustos/Eylül 1709) Tophane'ye lazım olan 114.812 yuvarlak tabir olunan mermi, Pravişte'den Kavala'ya taşınmış, buradan da gemiler görevlendirilip İstanbul'a taşınması için Kaptan Paşa'ya hüküm gönderilmişti.⁷⁷Yine Zilkade 1125 tarihinde Kaptan Paşa olan El Hac Mehmet Paşa'dan Enderun'la ilgili olup Edirne'den Tekfurdağı'na nakledilen giysi ve eşyaları İstanbul'a taşınması için daha önce tayin ettiği üç kıta çektinin yeterli gelmemesi üzerine bir kıta çektiri daha tayin edip bu malzemeleri İstanbul'a taşıtırması istenmişti.⁷⁸Şevval 113'de (Ağustos/Eylül 1719) Cebehane'nin ihtiyacı olan ve Kahire'den alınıp Midilli Adası'na bırakılan fitillerin İstanbul'a ulaştırılması Kaptan Paşa olan

⁷³ BOA.A.DVNS.MHM.d.126.0148

⁷⁴ "Kapudan Paşa'ya hüküm ki. Sen ki vezir i müşarunileyhsin.Tersane-i Amire'min umuru ve levendalarının şimdiki gibi zabt u raptı ile ta'addi ve tecavüzlerinde ibadullahın emn ve selametlerine... uhde-i ihtimamın muktezi ve lazım olan umurdan olmağla işbu emr-i şerif vacib'ü-l-imtisalim ve hususen kalyonlar levendadının zabt u raptları hususuna kemal mertebe takayyüd ve ihtimam ile kıyam ve yedinden ta'addi ve tecavüzleri zuhur itmek üzere ziyade ikdam ve ihtimam eylesin. Şöyleki mezburların ibadullahtan bir ferde ta'addi ve tecavüzleri mesmu'-ı hümayunum olur ise tekrar itab-ı hümayunuma bais olacağını mukarrer ve muhakkak bilüb ana göre levendad-ı mezburede zapt u rabtına takayyüd ve basiret ve intibah ile hareket eylemek babında ferman -ı âlişanım sadır olmuştur. Evahir Muharrem 1130-Aralık/Ocak 1717/1718" (BOA.A.DVNS.MHM.d.126.0137)

⁷⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.127.0107

⁷⁶ BOA.C.BH.00239.11103.002.001

⁷⁷ BOA.A.DVNS.MHM.d.116.0102

⁷⁸ "Kapudan El Hac Mehmet Paşa'ya hüküm ki.Sen ki mir miran-ı mumaileyhsin.Bundan akdem Enderun-ı Hümayunum'a müte'allik olub Edirne'den Tekfurdağı'na nakl olunan esvab ve eşyaları Asitane-i Saadetimde Saray-ı Hümayunum'a nakl için Tekfurdağı'na tayin ve irsali fermanım olan üç kıta çektiri kifayet eylemeyüb Tekfurdağı İskelesi'nde bir miktar eşya dahi kaldığı ilam olunmağla imdi işbu emr-i şerifim vusulünde vech-i meşruh üzere Enderun-ı Hümayunum'a müteallik olub Tekfurdağı'na nakl olunan esvab ve eşyayı Asitane-i Saadet'imde Saray-ı Hümayunum'a nakl için mu'accelan bir kıta'ı çektiriyi dahi tayin ve bir saat mukaddem Tekfurdağı'na irsal ve iskele-i mezbureden Enderun-ı Hümayunum'a müteallik kalan eşyayı alub nakl ittüresin deyu yazılmıştır.Evail Zilkade 1125-Kasım/Aralık 1713" (BOA.A.DVNS.MHM.d.120.0033)

Süleyman Paşa'ya emredilmişti.⁷⁹ Bu yönüyle Kaptan Paşalar, Osmanlı kara ordusunun savaş araç ve gereçleriyle donatımında rol oynayan kurumların ikmal ve lojistiğinde mühim bir rol oynamaktaydılar.

İstanbul'un ihtiyaç duyduğu tüketim malzemelerinin İstanbul'a güvenli bir şekilde ulaştırılması Kaptan Paşa'nın bu alandaki görevlerinin başında gelmekteydi. İstanbul'un devlet başkenti olması nedeniyle kıtlık ve karaborsanın yaratacağı sosyal huzursuzluklar istenmiyordu. İstanbul'a yiyecek malzemelerinin büyük kısmı buraya uzak eyaletlerden gelmekteydi. Örneğin buğday büyük ölçüde Mısır'dan, sebze meyve Ege adalarından, et ise Eflak ve Boğdan eyaletlerinden gelmekteydi. Bunların en hızlı şekilde İstanbul'a ulaşması için deniz yolu kara yoluna kıyasla daha kullanışlı bir yoldu. Örneğin Safer 1132'de (Aralık/Ocak 1719/1720) Kahire'den satın alınan kahve İskenderiye İskelesi'nden İstanbul'a, Kaptan Paşa tarafından tayin edilen iki adet kalyon vasıtasıyla taşınmıştı. Doğal olarak bu iş donanmanın sefere çıkma zamanına işaret eden "*mevsim-i derya hulûlünde*" gerçekleşmişti.⁸⁰

Eyaletlere vali ve kazasker olarak atanan kişilerin görev yerine sağ salım ulaşmaları için binecekleri gemileri temin etmek de Kaptan Paşaların sivil görevleri arasındaydı. Örneğin Evail Şevval 1126'da Mısır valisi olan Abdi Paşa'nın kapı halkıyla birlikte Mısır'a gitmesi gerektiğinde Kaptan Paşa'ya bu kişiyi Gelibolu'dan alarak Mısır'a ulaştırması için üç adet kalyonu bir gün evvel ve bir saat önce Gelibolu'da hazır etmesi emredilmişti.⁸¹ Muharrem 1147'de ise Anadolu kazaskeri olarak atanan Kahire kadısı Mevlana Abdullah Efendi'nin görev yerine ulaştırılması derya kaptanı olan Canım Hoca Mehmet Paşa'ya emredilmişti.⁸²

Tersane-i Amire, idari olarak Kaptan Paşaların sorumluluğunda olduğu için burada meydana gelen olaylar hakkında zaman zaman padişahların sorularına muhatap olmaktadır. Örneğin bu dönemlerde Tersane-i Amire tarafından büyük bir ateşin gökyüzüne doğru yükselmesi Topkapı Sarayı'ndan görülünce ona bunun sebebi sorulmuştu. Kaptan Paşa da Darağacı mevkiinde mevcut olan meydana katran kazanı ocağı olduğunu ve bu ocakta çalışan görevlilerin ocağı söndürdükten sonra buradan ayrıldıklarını ancak ocağın içinde az miktarda ateş kalıp gece saat üç buçukta rüzgarın etkisiyle alevlenip büyüdüğünü, daha sonra ise bu ateşin söndürüldüğünü bildirmişti. Padişah da su uyur düşman uyumaz diyerek Tersane'de görev yapan bekçilerin gaflet içinde bulunmalarını için onlara güçlü ikazda bulunmasını emretmişti.⁸³

Kaptan Paşalık makamı donanmada görev yapan personel açısından donanmanın hafızası konumundaydı. Öyle ki donanma kalyonlarında çalışırken ölen esirlerin isim ve resimleriyle ilgili defterler Kaptan Paşalıkta saklanırdı. Bu durumlar için kadısından hüccet alınarak ölüm olayları defter haline getirilirdi. Bu defterlerin korunması ve saklanması Kaptan Paşaların gözetim ve denetimi altındaydı. Bunun sebebi ise defter kayıtlarında usulsüz yollardan yapılacak değişikliklere bu defterleri makamca donanma içindeki en yüksek yerde saklayarak engel olmaktır.⁸⁴

18.yüzyılın ikinci yarısından sonra uluslar arası ilişkilerde ittifak arayışlarına yönelen Osmanlı devleti için İngiltere ve İsveç gibi devletlerin dostluğu ayrı bir önem kazanmaya başladı. Kadim dost olan Fransa'nın, 1789 İhtilali'nden sonra yeni bir zihniyet ve strateji ile Akdeniz'e yönelmesi ve 1798'lerde Mısır'a asker çıkarması kadim düşman Rusya'yı bile Osmanlı Devleti açısından müttefik haline getirdi. Osmanlı Devleti, gerek ihtiyacı olduğu için gerekse de müttefiklik ilişkisinin bir sonucu olarak bu devletlerden savaş gemisi satın aldı. Satın alınan gemileri inceleyerek donanmaya uygunluğu konusunda padişaha görüş bildirmek Tersane Emini ve Kaptan Paşaların göreviydi.13 Cemaziyülahır 1203'te (11 Mart 1789) İngiltere ve İsveç'ten satın alınacak bir gemi için tercih yapma zarureti doğunca Kaptan Paşa bir yazı yazarak padişaha görüşünü beyan etmişti. Padişah, savaş gemisinin İsveç'ten satın alınıp Tersane'ye getirilmesinden yana olup bu istikamette Kaptan Paşa'ya emir gönderilmişti. Ancak Kaptan Paşa, İsveç'ten satın alınacak geminin aslında tüccar gemisinden savaş gemisine dönüştürülmüş bir gemi olduğunu, savaş gemisi olarak

⁷⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d.129.0051

⁸⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.129.0090

⁸¹ "Kapudan olan Süleyman Paşa'ya hüküm ki.Sen ki mir miran-ı mumailihsin.Düstur-ı mükerrerem müşir-i mufahham nizamü'l-alem hâlâ Mısır valisi olan vezir Abdi Paşa edamallahü te'âlâ iclalelehü kapusu halkıyla Gelibolu'da alub Mısır'a naklemek üzere naklemek üzere miri kalyonlardan üç kıta münasip kalyon birgün evvel Gelibolu'da hazır ve mevcut ittürülmek için bundan akdem emr-i şerifim sadır olmuştu.Vezir-i müşarunileyh bir gün ve bir saat akdem canib-i Mısır'a azimeti muktezi ve hâlâ zikr olunan kalyonların Gelibolu ma'berine vusulünde muntazir ve murakkıb olduğu i'lam itmeğle imdi işbu emr-i şerifim vasıl-ü-ımtisalim vusulünde kat'a bir an te'hîr ve tevakkuf ittürmeyüb mukaddema fermanım olduğu üzere vezir-i müşarunileyh kapusu halkıyla Mısır'a nakl için miri kalyonlardan üç kıta münasip kalyonu bir gün evvel ve bir saat mukaddem Gelibolu ma'berine irsal idüb ve....Evail Şevval 1126-Ekim/Kasım 1714"(BOA.A.DVNS.MHM.d.122.0085)

⁸² BOA.A.DVNS.MHM.d.140.0045

⁸³ BOA.HAT.00015.00613.00001

⁸⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.098.0044

tasarlanmadığı için top koyacak mevzi ve lombarların uygun olmadığını, gemi bordasının savaşa dayanacak kadar sağlam olmadığını bu yüzden de satın alınmasının faydasız olduğunu ve devlet hazinesine zarar vereceğini bildirmişti.⁸⁵Daha sonra da İngiltere gemisi satın alınmıştı. Padişaha karşı cesaret ve dürüstlüğü ile tebarüz eden bu Kaptan Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa olup güçlü Kaptan Paşaların padişahları yönlendirebildiğine bir kanıttır.

Donanmanın savaş gemilerinde görev yaparken iş kazası, meslek hastalığı, malullük ya da savaşta yaralanma nedeniyle mağdur olan gemi personelinin padişaha yardım talebiyle başvurmaları halinde gerçek durumun araştırılarak padişaha bilgi verilmesi de Kaptan Paşaların görevleri arasındaydı. Padişah katında mürettebatın en üst düzey komutanı olan Kaptan Paşaların durum hakkında en doğru bilgiye sahip olduğu inancı bu durumun nedeniydi. Örneğin 18.yüzyılda çekirtme kethüdası olarak donanmada görev yapan Ömer isimli bir denizci padişaha yazdığı arzuhalinde, savaş sırasında Özi'de yaralandığını ve iş göremez durumda olduğunu bildirmiş, haline merhamet gösterilerek daha önce İstanbul gümrüğünden kendisine 12 akçe bağlanmışken Bâb-ı Âli'de çıkan bir yangın sonucunda arzuhalinin yanması neticesinde kendisine bağlanan 12 akçeyi alamadığını bildirmişti. Yazdığı bu son arzuhal Kaptan Paşa'ya havale edilmiş ve bu durum hakkında bilgi ve görüşü istenmişti. Kaptan Paşa da sefer sırasında yaralanan bu gibi denizcilere bu yardımın gerekli olduğunu ve bu kişinin haline merhameten 12 akçenin verilmesi yolunda görüş beyan etmişti.⁸⁶

d.Kaptan Paşa Eyaletinin Yönetimiyle İlgili Görevleri

Bu eyalet, merkezi Gelibolu olan ve içerisinde Ege Adaları ve On iki Ada'daki sancaklar ile Kocaeli, Kıbrıs, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Karlılı ve Mizistre gibi sancakları içine alan geniş bir eyaletti. Kaptan Paşa eyaleti olarak isimlendirilen bu eyalet, devletin sınırlarının genişlemesi oranında büyüyerek on yedinci asırda haslı ve sâliyaneli olarak iki kısım haline gelmişti. Bunlardan Kaptan Paşa sancağı olan Gelibolu ile Eğriboz, İnebahtı, Midilli, Sığacık, Kocaeli, Karlılı, Rodos, Biga ve Mizistre sancakları haslı ve Sakız, Nakşa ve Mehdiye sancakları ise sâliyaneli yani yıllık olan sancaklardı.⁸⁷

Kaptan Paşa, kendi eyaletine bağlı sancaklarda meydana gelen anlaşmazlıklar bağlamında İstanbul'dan gelen emirleri yerine getirmekle yükümlüydü. Bu eyaletin valisi sıfatıyla yargı kararına dayanarak kişileri yakalayabilir, hapsedebilir ya da kalebent edebilirdi. Bu yetkisini kullanmak eyalet sınırları içerisinde ortaya çıkan bazı eşkıyalar söz konusu olduğunda yalnız bir hak değil aynı zamanda zorunluluktu. Örneğin Evahir Cemaziylahır 1121'de (Ağustos/Eylül 1709) Sakız mahkemesi katibi olan Recep Beyzade Mevlana Mehmet, sadakat ve istikrar üzere hizmet etmekte iken kendisinden rütbe olarak daha aşağıda bulunan Mısrızade İbrahim Paşa camisi imamı olan Bosnevi Mustafa'nın kanuna aykırı biçimde kendi yerine katip olmaya çalıştığından ve bu kişinin eşkıyalık yaptığından bahsedince Kaptan Paşa'dan Bosnevi Mustafa'yı yakalayarak kalebent etmesi istenmişti.⁸⁸

Kaptan Paşalar, yöneticisi oldukları Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı sancaklarda mevcut olan ve askeri açıdan önemi haiz kalelerin tamir ve güçlendirilmesinden padişaha karşı sorumluydular. Kendileri bizzat ya da görevlendirecekleri derya beylerinden birisi vasıtasıyla bu görevi ifa ederlerdi.1121'de (1709-1710) Kaptan Paşa olan kişi, Foça Kalesi'nin tamiriyle görevlendirilmişti.⁸⁹Bazen bu kalelerin tamiri için yeterli işçi bulunmadığı durumlarda gerekli işgücü donanmadaki gemilerinden sağlanırdı. Bu işçileri gemilerden derleyip ilgili yere taşımak ya da taşıtmak da Kaptan Paşa'nın sorumluluğundaydı.1124'de

⁸⁵ "Kaptan Paşa kullarının takriridir.İngilterelü'den bu defa cem'i top ve mühimmatıyla bir kıta firkateyn sefinesinin kırk kiseye bazar olunduğunu müşir takdim-i pişgâh-ı devletleri kılan takrir-i benedeği rikab-ı müstetab-ı hümayuna lede-l-arz İvsçülü'nün bir kıta cenk sefinesi var idi.Anı niçin almyorsunuz?Anı dahi heman alub bugün yerinden kaldurub Tersane'ye rabt ittüresiz. Ve Kapudan Paşa'ya böylece emrim ifade oluna.Tahlif ittürmeyesin deyu takrir-i mezkur bâlâsına keşide buyurulan mübarek hatt-ı hümayun mehabetmakrun manzur-ı benedeği olmağla emrü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü velinimetimiz padişahımız efendimizindir.Sâlifü'l-beyan İngilterelü sefinesi muayene olundukta İvsçülü'nün zikr olunan sefinesi dahi bi'l-nefs kendümüz bir iki defa gereği gibi tedkik ve münazara eylediğimizden sefine-i mezkur bezirgan gemisi olub cenk sefinesi olmadığından top vaz' ve endahıt idecek mevazi ve lonbar delikleri ve binasında dahi cenge el verir metaneti olmayub mubayaası bila faide ve canib-i miriyeye hasarat kabilinden idüğü zahir ve ayan ve taraf-ı miriyeyi faidesiz hasarattan vikâyet dahi mukteza-yi sıdk-u ubudiyetimden olduğu numâyân olmağın binaen aleyh mubaya'asına itibar olunmamıştı.Sefine-i mezkur ber minval-i ma'ruz idüğü ma'lum-ı devletleri buyurulduktta böyle olur ise dahi mubayaasına irade-i seniyye-i mülükâne taalluk ider ise ve rical-i mubaya'a ve Tersane-i Amire'ye rabt olunmsı emr-ü iş'ar buyurulmak babında emr ü ferman saadetlü sultanım hazretlerindir. 13 Cemaziylahır 1203-11 Mart 1789"(BOA.HAT.00013.00466.00001)

⁸⁶ BOA.HAT.00020.00969.00001

⁸⁷ İsmail Hakkı uzunçarşılı, a. g. e. , s. 420

⁸⁸ BOA.A.DVNS.MHM.d.116.0097

⁸⁹ "...sen ki vezir-i müşarunileyhsin.Senin Donanma-yi Hümayun'umla bu tarafa gelmen iktiza itmekle imdi emr-i şerifim vusûlünde me'mur olduğun Foça Kalesi'nin tamir ve termimi hususunu bu vakte değin..."(BOA.A.DVNS.MHM.d.116.0107)

(1712/1713) Azak kalesinde gerekli olan yerlerin tamiri için fazla işçiye ihtiyaç duyulduğunda Azak tarafından bu işgücünü temin etmenin mümkün olmadığı anlaşılınca derya beylerine ait çektiri gemilerinin her birinden vardiyalarıyla birlikte onar adet esirin buraya gönderilmesi Kaptan Paşaya emredilmişti.⁹⁰ 1126 da (1714/1715) Eğriboz Kalesi'nin tamiri için derya beylerinden Beyzade Ahmet ve Dervişağazade İsmail kaptanların bey gemilerinde bulunan esir forsalar görevlendirilmişlerdi. Kaptan Paşa'dan bu kaptanları forsaları tam olan çektirileriyle bir gün evvel Eğriboz'da hazır bulundurması istenmişti.⁹¹

4. KAPTAN PAŞALARIN GELİRLERİ

Kaptan Paşaların en önemli gelirleri kendilerine tahsis edilen haslardı.Kaptan Paşaların senelik has gelirleri kuruluş döneminde Gelibolu sancak beyi rütbesinde iken 550.000 akçe idi. Cezayir beylerbeyi olarak atandıklarında ise 700.000 akçelik has ile görevlendiriliyorlardı. 17.yüzyılda bu miktar 885.000 akçe idi.⁹²Kaptan Paşalar kendi eyaletleri olan Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine tâbi Ege Denizi'ndeki 33 küçük adayı voyvodalara iltizama verirler ve oradan gelir elde ederlerdi. Bu gelir 18.yüzyılda 300.000 kuruşa yükselmişti. Bu gelirin 80.000 kuruşunu iltizam bedeli olarak merkezi hazineye aktarırlarken geri kalan miktar kendilerine kalırdı.Bu gelirden başka görev başında bulunan donanma ve Tersane personelinden caize adıyla her sene para alırlardı. Fakat bu gelirlerine karşılık masrafları da büyüktü.Örneğin kasım ayında her sefer dönüşünde padişaha, valide sultana, kadın efendilere değerli hediyeler takdim ederdi. Her sefer başında ve sonunda Yalı Köşkü'nde padişahın huzuruna kabulde, Yalı Köşkü'nün döşeme bahası olarak iç hazineye "Döşeme Bahası" ismiyle 18.yüzyılda 20.000 kuruş vermesi usuldendi. Ayrıca has usulünün geçerli olduğu dönemde sefere cebeli adıyla asker göndermesi kanun olduğu için bunların teçhiz ve donatımı da Kaptan Paşa'ya aitti.⁹³

Kaptan Paşalıktan ayrılan ve başka görevlere atanan kimselere Kaptan Paşa eyaleti sınırları içindeki sancaklardan bir ya da birkaçının "*ber vech-i arpalık*" olarak kendilerine verilmesi 18.yüzyılda karşılaşılan bir durumdu. Örneğin Cemaziyülevvel 1134'te (Şubat/Mart 1722) eski Donanma-ı Hümayun kaptanı olan ve Eğriboz'da ikamet etmekte bulunan Mehmet Paşa'ya İnebahtı sancağı arpalık olarak verilmişti. Şartlı olarak buranın yönetimi kendisine verilen Mehmet Paşa'nın görevi bu kaleyi korumak ve savunmaktı.⁹⁴

Görevden alınıp başka bir göreve tayin olunan gemi kaptanlarına "*medâr-ı maişet*" için bir yük akçe paranın sâliyane (yıllık gelir) olarak tahsis edilmesi usuldendi. Örneğin 1145'te (Ekim/Kasım 1732) patrona kaptanlığından alınıp Sinop'ta inşa edilecek kalyonlara nezaret etmesi için görevlendirilmiş olan Gelibolulu Hacı Hasan Kaptan'a zamanın Kaptan Paşası olan Ebu Bekir Paşa'nın teşebbüsü üzerine senevi bir yük akçe yıllık gelir olarak tahsis edilmişti.⁹⁵İnce donanma olarak isimlendirilen nehir donanmalarında görev yapan kaptan ve leventlerin aylıkları ise farklı yerlerde bulunan eyalet ve sancakların avarız ve nüzul bedelinden karşılanmaktaydı. Örneğin Recep 1113 tarihinde (1701/1702) Şat donanmasında görev yapan kaptanlar ve leventlerin aylıklarının Diyarbakır, Kastamonu ve Çankırı'daki avarız ve nüzul bedelinden karşılanması yoluna gidilmişti.⁹⁶

5. KAPTAN PAŞALARIN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

18.yüzyılda Kaptan Paşalar kendi sancaklarındaki tımarlarda yaşanan sorunlardan donanma gemilerindeki mürettebatın firarına ya da gemi kaptanlarının ölen mürettebatı bildirmeyip onun aylığını almasından gemilerin eksik donatılmasına kadar birçok sorunla karşı karşıya gelmişlerdi. Kalyon çağına geçişle

⁹⁰ "Kapudan Paşa'ya hüküm ki...serhadd-i İslamiye'de vâki Azak iktiza iden mahallerinin tamir ve termimi hidmetinde bulunmak üzere ziyade amelenin lüzumu olub elyevm Azak canibinde amele tedariki hadd-i imkandan olmayub bil'-zarure Donanma-yi Hümayun'umda olan ümera-yi derya çektiri sefinelerinden birer miktar esir ifraz ve bu sene-i mübarekede dahi harif ve şitada iktiza iden ebniye ve tamirat hidmeti için alikonulmaları ehem mühimmattan olmağın imdi sen ki vezir-i müşarunileyhsin.İnşallahü te'âlâ Donanma-yi Hümayunum ol taraftan avdetinde ümera-yi derya çektiri sefinelerinin her birinden vardiyalarıyla onar nefer esir ihraç ve her bir esire nafaka..."(BOA.A.DVNS.MHM.d.119.0114)

⁹¹ BOA.A.DVNS.MHM.d.120.0132

⁹² İdris Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, s. 72

⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 417

⁹⁴ BOA.A.DVNS.MHM.d.130.0160

⁹⁵ BOA.A.DVNS.MHM.d.138.0174

⁹⁶ "Kastamonu ve Kengiri sancaklarında vaki olan kadılara hüküm ki.Hâliya Nehr-i Şat'ta vaki Donanma-yi Hümayun'umda olan firkateler kapudanlarının ve levendadının 1113 Muharemi guresinden sene-i mezbur zilhiccesi gayetine değin müstehak oldukları sâliyaneleri için 1114 senesine mahsub olmak üzere zide kadrühüm uhdesinde olan Kastamonu ve Kengiri sancakları avarız ve bedel-i nüzul malından tayin olunan yirmi yük akçe ki beher kuruş yüz ellişer akçe olmak üzere hesab-ı esedi yalnız on iki bin beş yüz esedi guruş ider. Meblağ-ı mezbur beher guruş başına hesab -ı esedi yalnız on iki bin beş yüz esedi kuruş ider.Meblağ-ı mezbur beher kuruş başına kırkar akçeden beş yük akçe... hazine için ihraç olunduktan sonra baki mübaşir-i mezburun zimmetinde mahsub olan"(BOA.A.DVNS.MHM.d.112.0038)

beraber ortaya çıkan tedarikle ilgili sorunlar yumağı yanında, artık donanma mürettebatının niteliğinde yaşanan gerileme onları zor durumda bırakıyordu. Avrupalı devletlerin Avrupa'da yaşanan büyük bilimsel ilerlemelerin de etkisiyle denizcilik alanında hızlı bir şekilde gelişmeleri Osmanlı denizciliğindeki gerilemeyi hızlandırıyordu.1770 Çeşme Baskını'ndan sonra yaşanan yenilgiler, devleti bu konuda kesin tedbirler almaya zorlamış ve Mühendishane-i Bahri Hümayun'un açılması ve Avrupa'dan denizcilik eğitmenlerinin getirilmesi gibi bir dizi tedbirler almaya sevk etmiştir.

Donanma ve gemi mürettebatının isyan ve firarları Kaptan Paşaların karşılaştıkları sorunlardan sadece birisiydi. Sebebi hakkında belgelerde yeterli bilgi olmamakla birlikte kişisel emeller, kötü çalışma koşulları, kötü muamele, yetersiz ücret, zayıf disiplin gibi sebeplerin etkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin Evahir Şevval 1125'te (Ekim/Kasım 1713) Karadeniz tarafına gönderilen ancak İstanbul'a dönmekte olan miri kancabaş gemilerinden Cavlak Ali Kaptan'ın süvarisi olduğu gemide, leventler isyan çıkarmışlar denizde kaptanı öldürerek gemiyi Sinop taraflarında bulunan Ak Liman mevkiinde baştan kara⁹⁷ etmişlerdi. Kaptanın bütün eşya ve mallarını gasp ederek Sinop taraflarına firar eden leventlerin yakalanması için Kaptan El Hac Mehmet Paşa'ya ve Sinop kadısına hüküm yazılmıştı. Neticede gemi Tersane-i Amire'ye getirilmiş, firar eden leventlerden üçü yakalanarak Tersane zindanına hapsedilmişti.⁹⁸Firar eden mürettebat sorununun Tuna donanmasında da yaşandığı Cemaziyülahır 1102 (Mart 1691) tarihli bir hükümden anlaşılıyor. İstanbul'dan Rusçuk'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılar, yeniçeri serdarları, ayan-ı vilayet ve işerlerine hitaben yazılan bu hükme göre, Tuna Nehri'nde görevli olan firkateler limanlara yanaştıklarında leventler firar edecek olurlarsa bu kişiler bunları yakalayıp görevli oldukları firkatelerin kaptanlarına teslim edeceklerdi.⁹⁹

Leventlere karşı işlenen suçlar da Kaptan Paşaların önünde bir sorundu. 18.yüzyılda leventler karaya ayak bastıkları zaman karada yaşayanlar tarafından kendilerine çoğu zaman ön yargılı bakılıyor ve sevimli bulunmuyorlardı. Bu antipatinin birçok nedeni vardı ama sebebi ne olursa olsun onlara karşı işlenen suçların psikolojik arka planını oluşturduğu bir gerçektir. Evahir Zilhicce 1140'da (Temmuz/Ağustos 1728) donanma kalyonları Yund Adası'na geldiğinde leventlerden 8 tanesi koyun, sığır ve diğer bazı eşyaları satın almak için Ayvalık'a gitmişlerdi. Burada yaşayan gayri Müslimler ise onlara öfke ile yaklaşmış bunların mal ve eşyalarını gasp etmek istemişlerdi. Leventler akşam olunca aralarında istişare edip bunların kendilerine zarar vereceklerini düşünerek Ayvalık sahilinde bir köhne ve yaşlı bir kayık ile dört mil kadar denize açılmışlardı. Maksatları geceyi güvenli bir şekilde geçirmekti. Ancak bir süre sonra kayık su almaya başlamış ve 8 levent denizde boğularak ölmüşlerdi. Feryatlarını Ayvalık Kasabası'nda yaşayan gayri Müslimler duymalarına rağmen iskeleden sadece olanı biteni izlemekle yetinmişler, leventlerin cesetleri denizden çıkarılınca ise bunların üzerindeki eşyaları çalmışlardı. Daha sonra da suçun üzerini örtmek için bu cesetlere taş bağlayarak denizin ortasına bırakmışlardı. Bu olayın padişah tarafından işitilmesi üzerine Kaptan Paşa olan Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümlerle açık ve gizli olarak bu olayı soruşturması ve bu olaya karışan kişileri yakalatarak Tersane-i Amire'ye getirmesi emredilmişti.¹⁰⁰Bu olayda ilgi çekici olan hem Ayvalık'taki gayri Müslimlerin kendileri için de görev yapan leventleri sevmemesi hem de birer denizci olan leventlerin yüzme bilmemesidir.

Kaptan Paşa eyaleti olan Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletindeki zeamet ve tımarlara görevli kişilerin gitmemesi de Kaptan Paşalar açısından bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü bu görevlilerin görev yerlerine gitmeyişleri hem bu zeamet ve tımarların bulunduğu adaların ve toprakların düşman karşısında savunulmasını zorlaştırıyor hem de etkili yönetim konusunda sorunların yaşanmasına sebep oluyordu.18.yüzyılın başlarında Sığla, Biga, Gelibolu ve Kocaeli sancaklarında bu sorunlar yaşanmaktaydı. Çıkarılan bir kanunname ile Kaptan Paşalara Donanma-yı Hümayun'un uğradığı mahallerde bunları yoklamaları görevi yüklenmişti.¹⁰¹

Donanma kaptanlarının gemilerine ücreti karşılığında ya da karşılıksız ticaret eşyası almaları yasaktı. Ticaret yapmaları ise zaten yasaktı. Ancak 18.yüzyılda yüzyılda bu yasağı çiğneyen kaptanlar vardı. Sebebi ise kaptanların aldıkları ücretlerin istikrarlı biçimde paranın değer kayıpları ve yüksek enflasyon koşullarında erimesi ve gemi kaptanlarından kanuna aykırı şekilde talep edilen "*pişkeş* " isimli ödemelerdi. Devlet ise bunu, onların "*tamah-ı hâim*" sahibi olmalarına yani açgözlülüklerine bağlıyordu. Cemaziyülahır

⁹⁷ Batmak tehlikesi karşısında kalan bir geminin,mürettebatını selamete erdirmek için baş tarafından karaya bindirmesidir. (Bkz:

Lütfi Gürçay, **Gemicî Dili**, İkinci Baskı, Deniz Basımevi, İstanbul,1962, s. 57)

⁹⁸ BOA.A.DVNS.MHM.d.120.0032

⁹⁹ BOA.A.DVNS.MHM.d.100.0064

¹⁰⁰ BOA.A.DVNS.MHM.d.135.0052

¹⁰¹ BOA.A.DVNS.MHM.d.098.0019

1145'te (Kasım/Aralık 1732) Patrona-i Hümayun kaptanı olan Hasan Kaptan, Boğazhisarlarından kaçak buğday yükleyen kayıkların Akdeniz'e geçişine izin vermiş ve kaptanı olduğu gemiye tüccar eşyası yüklemiş ve karşılığında 30 keseden fazla ücret alınmıştı. Bunun öğrenilmesi üzerine hem İstanbul'dan bir mübaşir gönderilmiş ve hem de Seddülbahir Kalesi dizdarına bir hüküm gönderilerek Hasan Kaptan'ın bulunduğu yerde yakalanarak bir kaleye hapsedilmesi, bütün mal ve eşyasına miri adına el konulması ve defter haline getirilerek imzalı ve mühürlü şekilde İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.¹⁰² 1145'te (1732/1733) Kaptan Paşa olan Ebu Bekir Paşa'ya gönderilen bir hükümde; *"...seferber olan kalyon kaptanlarından gerek pişkeş ve gerek her ne namıyla vesair bir vechle bir akçe ve bir habbe alınmamak şöyle ki kapudanlar dahi virdükleri akçeyi istifa için navlunculuk ve sair ticaret sevdasına olmayub..."*¹⁰³ denmekte, kaptanlardan pişkeş ve sair talep edilmemesini istenmekte ancak kaptanların da bu adlar altında verdikleri akçeler için navlunculuk yapmaları yasaklanmaktadır.

Osmanlı donanmasıyla aynı dönemde görev yapan İngiliz, Fransız, İspanyol donanmalarında da kaptanlar vardı ve bunlar amiral unvanına sahiptiler. Her birinin farklılaşan ve benzeşen donanma politikaları, personel kaynakları, tersaneleri ve limanları vardı. 18.yüzyılda faaliyetleri ile en fazla ön olana çıkan donanma İngiliz donanmasıydı. Bu donanmada kaptanların göreve atanma ve tayin terfi işlemleri diğer donanmalara göre daha çok tecrübe bilgi ve yeteneğe dayanmaktaydı. Üstelik Amiral Horatio Nelson gibi aslen soylu olmayan kişilerin kraliyet donanmasına amiral olmasına izin verecek kadar halka açıktı. Bu donanmada göze çarpan ilk husus kara ordusuyla uyumu ve birinci amiral ile diğer amiraller arasındaki koordinasyon yani katı hiyerarşi ve disiplindir. Yedi Yıl Savaşları(1756-1763) sırasında İngiltere'nin Hindistan'daki donanmasının baş amirali Robert Clive idi. George Pocock ve Charles Watson gibi yardımcı amirallerle çalışıyordu ve bu amiraller de onun bilgi ve zekasına sahiptiler. Calcutte Limanı, Fransızlardan geri alınmak istendiğinde Charles Watson, kumanda ettiği gemileri baş amiral olan Robert Clive'ye en üst destek vermek için kullandı. George Pocock ise Hooghly Nehri'nin güvenliğini sağlayarak bir yıl sonra Robert Clive'nin Plassey'de kesin bir zafer kazanmasını sağladılar.¹⁰⁴

İngiliz kaptanlar da suç işledikleri zaman yargılanıp gerekli cezalara mahkum edilmekteydiler. Örneğin başarısızlıkla sonuçlanan bir Toulon seferi sonrasında Akdeniz filosunun kumandanı olan Amiral Mathews, ikinci amiral olan Richard Lestock ve 11 kaptan birlikte yargılanmışlardı. Sonuçta 7 kaptan görevden alınmış Mathews ise para cezasına çarptırılmıştı. Başka bir örnek ise 1756 da yaşanmıştı. Amiral John Byng'a Minorca'da İngiliz askerlerine yardım ulaştırması emredildiği halde o Cebelitarık'a dönünce görevden alınmış ve sonrasında askeri mahkemeye çıkarılmış neticede ölüm cezasına çarptırılmıştı. Cezası bir idam mangası tarafından bir savaş gemisinin güvertesinde infaz edilmişti.¹⁰⁵ Onun idamına sebep olan suç görevi ihmaldi.

Fransız donanması ise Cardinal de Richelieu'nun 1624'lerde göreve gelmesinden sonra onun tarafından oluşturuldu. O,feodal Fransanın yaşayan kalıntılarından merkezileşmiş bir donanma meydana getirdi. Deniz nadiren giden amirallerden oluşan dört bağımsız amirallik kuruldu. Yönetim subaylarından oluşan güçlü bir birlik oluşturdu.Bu birlik mevcut deniz savaşçılarından daha etkili ve güçlüydü. Jean Baptiste Colbert, XIV.Louis döneminde İngiltere'nin kraliyet donanmasından yararlanarak bir donanma programı oluşturdu. 1652-1674 yılları arasında İngiliz kraliyet donanmasının öğrenmiş olduğu dersler araştırıldı.¹⁰⁶Fransız donanmasında 18.yüzyılda savunma ve kontrole dayanan bir donanma doktrini vardı ve kaptanlar savaş sırasında bu doktrine bağlı kalmak zorundaydılar. Bu katı merkeziyetçi yaklaşım Fransız kaptanların inisiyatif almalarını engelledi. Çatışma esnasında bireysel olarak donanma kaptanları merkezi doktrini desteklediği ölçüde yerel talimatlar yayımladılar. Ayrıca kaptanların güçlü soyluluk referansları vardı. Sıradan bir Fransız'ın soylu olmadıkça Osmanlı ya da İngiliz donanmalarında olduğu biçimde yükselebilmesi çok zordu.

Fransız donanmasının kaptanları bir ticaret konvoyuna karşı yelken açtıkları zaman onu koruyan düşman gemilerini batırmaya çalışmak yerine tüccar gemilerini ele geçirmeye çalışmak zorundaydılar.1707'de Rene Duguay Troin'in kumandası altında ve korsan gemilerinden oluşan bir Fransız filosu, bu doktrinden habersiz biçimde büyük bir İngiliz ticaret konvoyuna saldırmıştı.Ancak bu doktrinden haberleri olmadığından tüccar gemilerine değil ona korumalık eden Richard Edwards'ın kumandası altındaki 5

¹⁰² BOA.A.DVNS.MHM.d.143.0038

¹⁰³ BOA.A.DVNS.MHM.d.138.0192

¹⁰⁴ Antony Preston, **History of the Royal Navy**, Bison Books Corp, London, 1983, s. 44

¹⁰⁵ Antony Preston, **a. g. e.**, s. 34

¹⁰⁶ James J.Tritten and Vice Amiral Luigi Donolo, **A Doctrine Reader, The Navies Of United States, Great Britania, France, Italy and Spain**, Naval War College, Newport Rhode Island, s. 40

gemiye saldırmışlardı. Bu gemilerden birini batırıp dördünü ele geçirmelerine rağmen başarıları eksik bulunmuştu..¹⁰⁷

İspanyol donanması ise 1586'ya kadar İspanyol kara ordusunun bir parçası olarak kabul edilmiş ancak bu tarihten sonra ondan ayrılarak 17.yüzyıl boyunca bağımsız bir ordu niteliğine bürünmüştür. Akdeniz ve Pasifik ve Atlas Okyanusu'nda İspanyol donanmasının kolları bulunmaktaydı. Vizcaya'da üslenen üç filo Cebelitarık Boğazı yanında Portekiz ve Guipuzcoa'yı koruyordu. Atlas Okyanusu'ndaki İspanyol donanması Dunquerque'de yer alan bağımsız bir filo ile Antillerde üstlenmiş diğer bir filodan oluşmaktaydı. Akdeniz donanmasını oluşturan filolar ise İspanya, Napoli, Sicilya ve Cenova'da üslenmişken Pasifik Okyanusu'ndaki İspanyol donanması Filipinlerde konuşlanmıştı. Armada olarak bilinen İspanyol donanması 1587'de Cadiz'de 23 kadar tüccar gemisinin tahrip edilmesini engelleyememesi ve 1588 de İngiltere'yi istila etmekte başarısız oluşu donanmada büyük bir çöküşü beraberinde getirdi.1700 yılında XIV.Louis'in soyundan gelen ve bir Fransız olan V.Philip döneminde gerçek bir milli donanma olan Armada Real kuruldu.¹⁰⁸1720'lerden sonra İspanyol donanmasının inşası, bir düşman filoya karşı savaşa girmektense bir ticaret konvoyuna güvenlik sağlayacak savaş gemilerinin inşasına doğru evirildi. 1736'da İspanya kayda değer bir güce sahip profesyonel bir donanmaya sahipti.1789'dan sonraysa İspanyol donanmasına savaş tecrübesi olmayan subayların istilasına uğradı. Bu durum İngiliz donanmasındaki durumun tam tersiydi. Çünkü İngiliz donanmasındaki mürettebat pratik bilgilerini denizlerde daha uzun kalmalarından ve savaşlarda daha uzun süre bulunmalarından alıyorlardı.¹⁰⁹

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kaptan Paşalık Osmanlı donanmasının idare edildiği kurumun adıdır. Donanmanın ortaya çıktığı andan itibaren var olan ve donanmanın önemi arttıkça büyüyen bir kurum olmuştur. Kendi kanunları olan, personel rejimi, gelir kaynakları, kıyafetleri, gelenek ve göreneklere sahip bir kurumdur. Bu kurum, kendi içinden değerli birçok Kaptan Paşalar çıkarmış ve Osmanlı Devleti'nin büyüyen gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir.18 yüzyılda da bazı aksayan tarafları olmakla beraber 1770 Çeşme Baskını'na kadar devletin Akdeniz ve Karadeniz'deki hakimiyetinin en büyük dayanağı olmuştur.

Kaptan Paşalar, mürettebatın sevk ve idaresinden, savaş zamanı donanmanın yönetiminden, Tersane-i Amire'nin kendi düzeni içerisinde sağlıklı bir şekilde çalışmasından Tersane zindanındaki mahkumların hallerine kadar çok geniş bir yelpazede sayısız görevi ifa etmişlerdir. Bu makama talip olmak ateşten bir gömleğe talip olmak gibidir. Ancak bu makam önemi dolayısıyla hiçbir zaman boş da kalmamıştır. Bu makamdan azledilen, uzaklaştırılan ya da idam edilen kişilerin varlığına rağmen yine de birçok taliplisi olmuştur. Bunun da en önemli sebebi devlete hizmet etmenin ya da dini yüceltme arzusunun yanında bu makamın hem gelirinin iyi olması hem de bu makam vasıtasıyla sadrazamlık gibi daha üst makamlara geçişin mümkün olmasıdır. 18.yüzyılda yetişen Cezayirli Gazi Hasan Paşa donanma komutanlığından sadrazamlığa geçiş yapan Kaptan Paşalardan birisidir.

17.yüzyılda sancıları duyulan kalyon çağına geçiş süreci 18.yüzyıl başında tamamlanmış ve kalyon sınıfı gemiler Osmanlı donanmasının asli savaş gemisi halini almışlardır. Bu gemiler kadırğa, firkate, çektiri ya da işkampoye sınıfı gemilerden farklı olarak büyük hacimli ve dev bordalı gemiler olup gerek insan gücü gerekse de ekipman ve malzeme anlamında yeni bir örgütlenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Kürekçilerin yerini yelkenciler almış özellikle topçuluk konusunda bilgi ve maharet sahibi mürettebatın önemi artmıştır. Kalyonların inşası için gerekli olan kereste, urgan, halat, yelken bezi, katran ve üstüğü gibi malzemelerin miktarı da artmış bunlara ödenen paralar büyük miktarlara ulaşmıştır. 18.yüzyıl kaptanları işte bu yeni dönemin sıkıntıları üzerinde görev yapmaya çalışmışlardır. Görevleri hem bu sebepten hem de Avrupalı donanmaların denizcilik konusunda ulaştıkları ileri düzey sebebiyle zor ve ağır olmuştur.

18.yüzyılda Kaptan Paşaların göreve gelmeleri 1701 tarihli Bahriye Kanunnamesi'nde olduğu gibi daha çok liyakat ve denizcilik bilgisine sahip olma koşuluna dayandırılmış ise de bu hususa her zaman riayet edildiğini söylemek mümkün değildir. Denizci kökenli kaptanların yanında karada askerlik kariyeri yapmış Kaptan Paşalar da vardır.1770 Çeşme Baskını'nda Kaptan Paşa olan Hüsameddin Paşa bu tür Kaptan Paşalara örnektir. Ancak bu arayış ve kanunlardaki bu temenni 1770'lerden sonraki denizcilik alanında yaşanan kurumsallaşma çabalarına hayat vermiş ve denizcilik okulunun açılarak burada yerli ve yabancı öğretmenlerin denizcilik eğitimi vermesiyle yeni bir dönemi başlatmıştır. Denilebilir ki yaşanan her

¹⁰⁷ James J.Tritten and Vice Amiral Luigi Donolo., a. g. e., s. 41

¹⁰⁸ James J.Tritten and Vice Amiral Luigi Donolo., a. g. e., s. 70

¹⁰⁹ James J.Tritten and Vice Amiral Luigi Donolo., a. g. e., s. 84

başarısızlık beraberinde yeni arayışları getirmiş bu arayışlar 18. ve 19.yüzyılda denizcilik alanında yapılan ıslahatların itici gücünü oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları (BOA)

A.Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d.): 98,100,101,104,112,114,116,119,120,122, 125,126,127,129,130,131,133,135,136,138,139, 140,141,142,144,239,

B.Hattı Hümayun (HAT): 13, 15, 20,65,

2.Araştırma Eserler

1. AKTEPE M., (1978), Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, II. A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2366, İstanbul,
2. AYDIN, M., (2016), "Kaptan-ı Derya Canım Hoca Mehmet Paşa," Bilig, Sayı 77, Bahar
3. BOSTAN, İ., (2009), Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler, 1575-1620, Timaş Yayınları, İstanbul,
4. BRUMMET, P., (1994), Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy In The Age Of Discovery, State University Of New York Press, New York,
5. ÇELEBİ, K., (1980), Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar, Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul,
6. GOFFMAN, D., (2014), Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700, Çeviri: Ülkün Tansel, 4. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul,
7. GÜRÇAY, L., (1962), Gemici Dili, Deniz Basımevi, İstanbul,
8. PRESTON, A., (1983), History of the Royal Navy, Bison Books Corp, London,
9. TRİTTEN J., and DONOLO L., A Doctrine Reader, The Navies Of United States, Great Britania, France, İtaly and Spain, Naval War College, Newport Rhode İsland
10. TURAN, O., (1994), Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, Cilt: 1-2, 7. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,
11. UZUNÇARŞILI, İ., H., (1988), Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,